

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
LITUANISTIKOS KATEDRA

Giedrė Morkūnaite

TRAUMINĖ ATMINTIS RIČARDO GAVELIO PROZOJE

Magistro baigiamasis darbas

Literatūros ir spaudos studijų programa, valstybinis kodas 621Q20006
Literatūrologijos studijų kryptis

Vadovė doc. dr. Aurelija Mykolaitytė

_____ (parašas)

_____ (data)

Apginta doc. dr. Rūta Eidukevičienė

_____ (parašas)

_____ (data)

Kaunas, 2017

TURINYS

TRAUMINĖ ATMINTIS RIČARDO GAVELIO PROZOJE (santrauka).....	3
TRAUMATIC MEMORY IN RIČARDAS GAVELIS' PROSE (summary).....	4
1. ĮVADAS.....	5
2. TRAUMINĖ ATMINTIS IR NARATYVAS	8
3. „IŠALUSI“ ATMINTIS	16
3.1. Apsakymas <i>Berankis</i> : trauma kaip fizinė kančia	16
3.2. Persekiojanti trauminė atmintis	19
4. <i>VILNIAUS POKERIS</i> : TRAUMA KAIP DESTRUKCIJA.....	24
4.1. Lagerio trauma	24
4.2. Šizofreniška ir skeldėjanti Vytauto Vargalio sąmonė.....	26
4.3. Kova su <i>Jais</i> . Tapatumo paieškos	30
4.3. Trauma ir intymus ryšys	33
5. TRAUMINIS SOVIETMEČIO PALIKIMAS JAUNO ŽMOGAUS AKIMIS.....	36
5.1. Vienatvė kaip trauma	36
5.2. Trauma kaip intelektualinė prievarta	38
6. IŠVADOS.....	45
7. ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	48

TRAUMINĖ ATMINTIS RIČARDO GAVELIO PROZOJE

Santrauka

Šiame magistro baigiamajame darbe Ričardo Gavelio proza analizuojama trauminės atminties aspektu. Pasirinkti trys autoriaus kūriniai: apsakymas *Berankis* (1987), romanai *Vilniaus pokeris* (1979–1987) ir *Jauno žmogaus memuarai* (1987–1988). Darbo objektas – trauminė atmintis ir jos raiška pasirinktuose rašytojo tekstuose. Problema – kaip trauminė atmintis vaizduojama Gavelio prozoje? Tikslas yra ištirti trauminės atminties raišką pasirinktuose kūrinuose. Išsikelti keturi uždaviniai: 1. Apžvelgti ir pristatyti teorinę medžiagą apie trauminę atmintį, 2. išanalizuoti trauminių atsiminimų, kylančių iš fizinės kančios, raišką, 3. ištirti, kaip vaizduojama dėl traumos kylanti asmenybės destrukcija ir skeldinti personažo sąmonę, 4. analizuoti, kaip reiškiamą trauma, patiriama dėl intelektualinės prievartos.

Darbe taikoma traumos teorija. Remiamasi skirtingų teoretų įžvalgomis ir tyrimais: Irene Kacandes, Anne Whitehead, Aleida Assmann, Cathy Caruth, taip pat Danutės Gailienės monografija *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu* (2008).

Darbas turi keturias pagrindines dalis: įvadą, teorinę dalį, analizės dalį ir išvadą. Analizė sudaryta iš trijų skyrių, sudėtų pagal analizuojamus kūrinius: pirmajame skyriuje tiriamas apsakymas *Berankis*, kuriame trauminė atmintis daugiausiai kyla iš fizinės kančios; antrajame skyriuje analizuojamas romanas *Vilniaus pokeris*, kuriame trauminė atmintis reiškiasi kaip destrukcija, griauanti pagrindinio personažo asmenybę; trečiajame skyriuje tiriamas romanas *Jauno žmogaus memuarai*, kur trauminė atmintis yra vienvės ir intelektualinės prievartos padarinys.

Pastebėta, kad tie Gavelio tekstai, kuriuose pagrindiniai veikėjai išgyveno itin dramatiškas patirtis (*Berankis* ir *Vilniaus pokeris*) yra žymiai fragmentiškesnės struktūros, imituojančios trūkinėjančią sąmonę ir persekiojančius trauminius atsiminimus. *Jauno žmogaus memuaruose*, kur traumą sąlygoja intelektualinė prievarta, tekstas yra gana nuoseklus – taigi trauma, kylanti iš akistatos su mirtina grėsme parodoma kaip žymiai labiau trikdanči gebėjimą kurti nuoseklų naratyvą. Visais atvejais trauma pažeidžia pagrindinių veikėjų identitetą (tiek individualų, tiek nacionalinį) ir priveda prie mirties.

TRAUMATIC MEMORY IN RIČARDAS GAVELIS' PROSE

Summary

This master dissertation analyses Ričardas Gavelis prose through the aspect of traumatic memory. Three works of the author were chosen for this subject, the short story *Berankis* (*Armless*, 1987) and two novels: *Vilniaus pokeris* (*Vilnius' poker*, 1979–1989) and *Jauno žmogaus memuarai* (*Memoirs of young human*, 1987–1988). The object of the thesis is traumatic memory and its portrayal in the chosen texts. The problematic of the dissertation is to examine how traumatic memory is depicted in Gavelis prose? The aim is to analyse the ways that traumatic memory manifests itself in author's chosen works. The thesis is focused on these four tasks: 1. to review and give introductory theoretical representation on traumatic memory, 2. to analyse traumatic memories that take their origins in the form of physical pain, 3. to study the portrayal of the characters' destruction and split in personality's consciousness caused by traumatic memories, 4. to investigate the traumatic memories that come from intellectual abuse.

Trauma theory is applied for this dissertation. It is based on insights and researches made by different academics, such as Irene Kacandes, Anne Whitehead, Aleida Assmann, Cathy Caruth as well as the monograph written by psychologist Danutė Gailienė.

The dissertation has four main parts: introduction, theoretical part, analysis and conclusions. Analysis is structured into three parts. The first one explores the story *Berankis* where traumatic memory comes mostly from physical pain. The second part studies the novel *Vilniaus pokeris* where traumatic memories destroy the personality of the main character. In the final third part the focus is on the novel *Jauno žmogaus memuarai* which deals with traumatic memories as the result of loneliness and intellectual abuse.

It can be noticed that those works of Gavelis (*Berankis* and *Vilniaus pokeris*) where the main characters are exposed to physically violent events also tend to have a fragmented structure that imitates traumatic and haunting memories. In the novel *Jauno žmogaus memuarai* which treats traumatic memories originating in intellectual abuse the narrative is significantly more coherent. Consequently, trauma that comes from confrontation with deadly threat hinders to create a coherent narrative. In all of the cases, trauma damages the identity of the main characters and lead up to death.

1. ĮVADAS

Atminties tyrimai nuo devintojo praeito amžiaus dešimtmečio, kada 1980 m. potrauminio streso sindromas (PTSS) buvo pripažintas sutrikimu, išskirtinai suintensyvėjo. Šiuo reiškiniu domisi skirtingų disciplinų atstovai: psichologai, neurologai, medikai, sociologai, literatūrologai, kultūrologai. Viena iš priežasčių, kodėl taip nutiko, yra potrauminė situacija, susidariusi pasibaigus holokaustui ir dviems pasauliniams karams. Tik praėjus ilgam mentalinio paralyžiaus (*psychic paralysis*) ir tylos periodui prievartą ir siaubą išgyvenę asmenys ėmė dalintis prisiminimais apie sudėtingą patirtį (Assmann 2006: 210–211). Tokia tendencija matyti tiek pasaulyje, tiek Lietuvoje. Šiam atvejui galima priskirti ir Ričardo Gavelio tekstus, kartu ir patį žymiausią – *Vilniaus pokerį*. Jie pasirodė praėjus maždaug penkiasdešimčiai metų nuo sovietinės okupacijos pradžios (tyrėjai pabrėžia, kad maždaug būtent toks, 30–50 metų laikas yra reikalingas, kad būtų pradėta kalbėti apie trauminius išgyvenimus). Tai nulėmė šio darbo **temą** – trauminė atmintis Ričardo Gavelio prozoje.

Magistro darbo **objektas** – trauminė atmintis ir jos raiška Gavelio tekstuose. Kaip **šaltiniai** analizei pasirinkti trys rašytojo kūriniai: apsakymas *Berankis* (1987) ir romanai *Vilniaus pokeris* (1979–1987) bei *Jauno žmogaus memuarai* (1987–1988). Šiuose kūrinuose trauminė atmintis itin ryški, visų jų pagrindiniai veikėjai yra patyrę stiprias traumas, labai susijusias su istoriniu ir kultūriniu kontekstu – sovietine okupacija ir režimu. Pagrindinis apsakymo veikėjas, Vytautas Berankis, Sibiro tremtyje netenka plaštakos, *Vilniaus pokerio* personažas yra buvęs ilgametis lagerio kalinys, o *Jauno žmogaus memuarų* pagrindinis veikėjas, Leonas Ciparis, daugiausiai patiria intelektualines sovietinio režimo manipuliacijas.

Johnas Locke'as dar XVIII a. pabaigoje teigė, kad tik dėl atminties žmonės gali suformuoti identitetą ir komunikuoti tarpusavyje. Atmintis yra nepakeičiama, nes tai – medžiaga, iš kurios kuriami ryšiai su kitais, atsakomybės jausmas, savo pačių identiteto ir patirties suvokimas (Assmann 2006: 212). Atmintis leidžia sukurti nuoseklų naratyvą apie save (tai ir yra identiteto bei asmenybės pagrindas). Trauminė atmintis nėra integruota įprastoje atmintyje ir suardo gebėjimą kurti istoriją. Tai suponuoja šio darbo **problemą** – kaip trauminė atmintis reiškiamą Gavelio prozoje?

Šio darbo **tikslas** yra ištirti trauminės atminties raišką pasirinktuose Gavelio kūrinuose. Tikslui pasiekti išsikelti šie **uždaviniai**:

1. Apžvelgti ir pristatyti teorinę medžiagą apie trauminę atmintį.
2. Išanalizuoti trauminių atsiminimų, kylančių iš fizinės kančios, raišką.
3. Ištirti, kaip vaizduojama dėl traumos gimstanti asmenybės destrukcija ir skeldinti personažo sąmonė.
4. Analizuoti, kaip reiškiamą trauma, patiriama dėl intelektualinės prievartos.

Trauminei atminčiai skiriama ir vis daugiau tyrimų Lietuvoje. Ją gana plačiai įvairiuose darbuose tyrė sociologė Irena Šutinienė. Psichologė Danutė Gailienė parašė kol kas išsamiausią monografiją apie trauminę atmintį Lietuvoje *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu* (2008). Trauminės atminties raišką grožinėje lietuvių literatūroje tyrinėjo Ramunė Bleizgienė straipsnyje *Traumos atminties vietos: Gabrielės Petkevičaitės-Bitės „Spauda leista“ ir Jono Biliūno „Liūdna pasaka“* (2011), taip pat Aurelija Mykolaitytė straipsniuose *Trauminės atminties atšvaitai šiuolaikinėje lietuvių dramaturgijoje. Vidmantas Bartulis „Pamokslas žuvims“* (2013), *Sovietmečio atminties perkūrimas šiuolaikinėje kultūroje* (2016) ir *Trauminė sovietmečio atmintis šiuolaikinėje literatūroje* (2016). Trauminę atmintį negrožiniuose tekstuose analizavo Nerijus Brazauskas straipsnyje *Pietų Lietuvos partizanų srities rezistentų negrožinė literatūra kaip trauminė atmintis* (2012). Taip pat šia tema parašytas Lauros Karpavičiūtės magistro darbas *Trauminė atmintis Lietuvos žydų romanuose (Grigorijus Kanovičius, Icchokas Meras, Markas Zingeris)* (2013), Editos Gudžiūnienės *Trauminė patirtis lietuvių egzodo romanuose: Medardo Bavarskio „Pilkieji namai“, Algirdo Landsbergio „Kelionė“ ir Aloyzo Barono „Lieptai ir bedugnės“* (2015) bei Irmos Berkevičiūtės bakalauro darbas *Trauminis subjektas Jono Meko dienoraščiuose* (2013).

Gavelio kūriniai yra susilaukę daugelio literatūrologų dėmesio – juos tyrinėjo Antanas Samalavičius (analizavo kūną kaip daugiaprasmę metaforą šio autoriaus kūryboje), Violeta Kelertienė (Gavelio prozoje išryškino postkolonijinį aspektą), Jūratė Čerškutė (tyrė Gavelio tekstus pasitelkdama dekonstrukciją kaip pagrindinę prieigą), Leonidas Donskis (analizavo diletantizmo temą autoriaus eseistikoje), Regimantas Tamošaitis (aprašė idealisto situaciją sovietiniame režime, atsispindinčią Gavelio tekstuose), Lina Buividavičiūtė (žvelgė iš egzistencialistinės perspektyvos), tačiau trauminės atminties aspektu šio autoriaus kūryba beveik netirta. Traumos aspektą nedidelės apimties straipsnyje (*Trauminis subjektas Ričardo Gavelio „Vilniaus pokeryje“ ir Antano Škėmos „Baltoje drobulėje“*) išryškino literatūrologas Ramūnas Čičelis, tačiau pasitelkė kitokią teorinę prieigą nei taikoma šiame darbe (traumą aiškina per pagrindinių personažų santykį su objektais, taigi pasitelkia Vakarų filosofijos gaires ir kavoliškos psichoanalizės žiūros tašką), tyrimas yra glaustas. Darbo autorės nuomone, Gavelio tekstuose trauminė atmintis gali būti sėkmingai tiriama pasitelkiant vis daugiau dėmesio pasaulyje ir Lietuvoje sulaukiančią trauminės atminties teoriją ir verta sudėtingus prozininko kūrinius šiuo aspektu išanalizuoti plačiau. Tai lemia darbo **naujumą** ir **aktualumą**.

Analizei taikomi šie **metodai**: apžvalginis ir aprašomasis (teorinei medžiagai apžvelgti ir pateikti), analitinis (Gavelio tekstuose esančioms trauminės atminties apraiškoms tirti), hermeneutinis (teksto elementams aiškinti), fenomenologinis (traumai kaip sąmonės fenomenui

analizuoti) lyginamasis (Gavelio tekstai lyginami su panašia tematika rašiusių autorių – George'o Orwello, Česlovo Milošo – kūriniais). Darbe taikoma **trauminės atminties teorija**.

Darbas sudarytas iš keturių pagrindinių dalių: įvado, teorinės dalies, analizės ir išvadų. Teorinėje dalyje apžvelgiamos ir pristatomos trauminės atminties gairės. Daug remiamasi Irene Kacandes, Anne Whitehead, Cathy Caruth, taip pat Laurie Vickroy mintimis. Parankios yra ir Danutės Gailienės įžvalgos iš jos monografijos apie trauminę sovietmečio atmintį Lietuvoje. Dėstymas sudarytas iš trijų pagrindinių dalių, suskirstytų pagal analizuojamus kūrinius. Pirmojoje tiriamas apsakymas *Berankis*. Išryškinama, kad šiame kūrinyje trauminiai atsiminimai daugiausiai kyla iš fizinės kančios (tremties metu labai sudėtingomis sąlygomis pagrindinis veikėjas pats nusikerta ranką). Antroje dalyje analizuojama, kaip trauminė atmintis reiškiasi romane *Vilniaus pokeris*: kaip ji kelia visišką destrukciją pagrindinio veikėjo asmenybėje, kuria šizofrenišką, nuolat haliucionuojantį personažą. Trečioje dalyje trauma analizuojama daugiausiai kaip intelektualinė prievarta. Visais atvejais trauma veda į mirtį. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados.

2. TRAUMINĖ ATMINTIS IR NARATYVAS

Viename išsamiausių Lietuvoje rašytų veikalų apie trauminę atmintį, Danutės Gailienės monografijoje *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, autorė parodo, kad pasitelkus traumos teorijos priegią netikėtai ir naujai galima perskaityti ir itin senus tekstus (pvz., Homero *Odisėją*, Kristijono Donelaičio *Metus*) ar net liudijimus iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų: *Pasitaikydavo, jog su artimojo netekimu net nepajėgia susitaikyti. Netikėtai mirus 26 metų Valkininkų pranciškonų geradarei Viktorinai Zamoiskytei-Pociejienei (1700 11 21), jos vyras neišgyveno nė pusantrą mėnesio. Vienuolių apibūdinimu, „dėl sunkių raudojimų ir gailėsčio mirus žmonai, [jis] pateko į nesaugią gyvenseną, tačiau, pasilikęs sielvarte ir nesugebėjęs sau padėti, paliko šį pasaulį“* (BNW. Mf. 11 177, p. 118–121) (Paknys, 2001, p. 374–375; Gailienė 2008: 12). Apie perdėto sielvarto pavojų daugiausiai didaktinėmis priemonėmis rašė ir Antikos filosofai (Aristotelis, Seneka, Plutarchas) (Gailienė 2008: 14).

Traumos kaip ir atminties reiškinys yra tarpdisciplininių mokslų objektas: jis domina psichologus, neurologus, medikus, sociologus, filosofus, literatūrologus. Traumos tyrimai dar labiau suintensyvėjo po 1980 m., kada Amerikos psichiatrų asociacija potrauminio streso sindromą (PTSS) pripažino sutrikimu. Traumos reiškiniumi domisi skirtingi užsienio mokslininkai: Cathry Caruth (rašo apie psichologines traumas), Mariane Hirsh (tiria trauminę atmintį), Anne Whitehead (domisi traumos literatūra). Reikšminga yra įvairių sričių mokslininkų knyga *Trauma: Explorations in Memory* (1995), kurią redagavo jau minėta trauminės atminties tyrėja Cathy Caruth. Ši knyga laikoma vienu iš pamatinių veikalų. Literatūrologams reikšminga Laurie Vickroy monografija *Trauma ir išlikimas šiuolaikinėje grožinėje literatūroje* (*Trauma and Survival in Contemporary Fiction*, 2002) bei Anne Whitehead *Trauma fiction* (*Traumos grožinė literatūra*, 2004).

Traumos sąvoka. Žodis *trauma* yra kilęs iš senovės graikų kalbos ir reiškia žaizdą. Šimtmečius anglų ir kitose Europos kalbose jis vartotas apibūdinti fiziniams kūno sužeidimams. Tačiau XIX a. traumos teorija imta plėtoti. Daugiausiai tai darė Prancūzijos ir centrinės Europos medikai (Jeanas Martinas Charcot, Pierre'as Janet, Sigmundas Freudas, Josefus Breuer'o), stengdamiesi suprasti išskirtinius dvasinius sutrikimus (tuo metu daugiausiai diagnozuotus moterims ir vadintus isterija). Traumos teorija domina ir literatūrologus, nes trauma suvokiama kaip atminties aptemimas (*aberration of memory*), sutrikdantis asmens gebėjimą aiškiai nupasakoti įvykius eiliškumo tvarka, sukurti nuoseklų pasakojimą apie asmeninę patirtį (Kacandes 2007: 615).

Nurodoma, kad trauminis įvykis net ir tomis pačiomis sąlygomis kiekvieną individą gali paveikti labai nevienodai. Šitai pabrėžia ir Whitehead. Pat Barker trilogijoje *Regeneration* (Atsinaujinimas) (1991–5) aprašomi Pirmojo pasaulinio karo padariniai jame dalyvavusiems

kareiviams. Kiekvieną jų persekioja skirtingas *vaiduoklis* (Whitehead 2004: 15). Pvz., vienas iš veikėjų, Zigfrydas Sasonas, Londono gatvėse regi lavonus ir negyvą vyrą savo kompanijos priimamajame (Whitehead 2004: 15). Kiti kareiviai yra persekiojami kitokių vizijų. Tačiau pastebėta, kad ligos sunkumą dažnai lemia, koks sudėtingas ir žiaurus buvo įvykis bei laiko tarpas, kurį aukai teko iškęsti: taigi tikėtina, kad kuo dramatiškesni išgyvenimai nutiko ir kuo ilgiau juos patyrė žmogus, tuo potrauminio streso sindromas turės sunkesnius padarinius.

Caruth traumą apibūdina kaip *spragą praleistos ar „neatsiimtą“ patirties, išgyventos mirtinos grėsmės metu* (Caruth 1995, 1996; Kacandes 2007: 616). Tokia patirtis ištinka, kada žmogus atsiduria visiškai beviltiškoje situacijoje ir negali pasipriešinti arba pasipriešinimas yra beprasmiškas (Kacandes 2007: 616). Tokiu atveju nutrūksta ryšiai tarp funkcijų, susijusių tarpusavyje, pvz., įvykis atsimenamas, tačiau nejaučiama jokių emocijų arba atvirksčiai, jaučiama intensyvi emocija, kankina nemiga, irzlumas, tačiau prisiminimų apie įvykį nėra (Herman 1997: 34; Kacandes 2007: 616).

Besselis van der Kolkas ir Onno van der Hartas (1995) mėgina rasti ir paaiškinti priežastis, kodėl taip nutinka. Jie nurodo, kad sunkus ir ilgai užsitęsęs stresas gali paveikti hipokampo (Amono rago) sritį, kuri atsakinga už tai, kad atsiminimai būtų patalpinti deramame su jais susijusiame laiko ir erdvės kontekste. Trauminio išgyvenimo metu ši sritis gali būti pažeista ir atsiminimai tampa atsieti nuo konteksto, paskiri; tai amnezija trauminei patirčiai, tačiau dažniausiai ne emocijoms, kilusioms jų metu. Trauminė patirtis nėra sisteminama (*organized*) pasitelkiant kalbą ir nesėkmingas mėginimas tai padaryti žodžiais lemia, kad trauminis atsiminimas patikimas vaizdiniam lygmeniui (1995: 172, Kacandes 2007: 616) arba kalbant Whitehead žodžiais *būti traumuojam reiškia būti užvaldytam vaizdinio ar įvykio* (1995: 4–5; Whitehead 2004: 13)¹. Su trauma susiję atsiminimai nuolat grįžta, pasikartoja. (Whitehead 2004: 12).

Traumos įvykiui būdingas inkubacinis² laikotarpis: jis patiriamas ne tada, kai vyksta iš tiesų, o vėliau. Gabrielės Schwab teigimu, trauma *suskaldo* asmenį, tačiau kartu neleidžia liūdėti ir gedėti tų, kuriuos prarado įvykio metu (Schwab 2010: 45). Trauminė atmintis pasireiškia nesąmoningai – ji nėra integruota į normalią atmintį. Literatūrologė Vickroy teigia: *Taigi skirtingai nei netrauminės atmintys, kurios nuolat jungiasi su ankstesnėmis žiniomis kurdamos judras mentalines schemas, trauminės atmintys yra dažnai įšalusios laike* (Vickroy 2006: 12).

Potrauminio streso sindromas – žmogaus negebėjimas integruoti su žiaurumu susijusios patirties į sąmoningumą. Van der Kolkas ir Van der Hartas mano, kad šiuolaikinė neurobiologija ir kelių dešimtmečių klinikinė patirtis patvirtina pirminį, Janet suformuotą, gydymo suvokimą kuriant

¹ Versta mano – G. M.

² Inkubacinis laikotarpis – laikas tarp užsikrėtimo ar ligos pradžios iki simptomų pasirodymo (<http://lkiis.lki.lt/dabartinis;jsessionid=15E850FC41F0562F9365B03E6FA2C64A>) (paskutinį kartą žiūrėta 2017-02-02); gali trukti nuo kelių minučių iki keliasdešimties metų.

istoriją apie traumą, kuri turėtų būti išties išgirsta (*truly heard*), ne vien tiesiog pakartota (*not just repeated by the individual and communicated to others* (1995,175). Abu mokslininkai paaiškina, kad trauminė atmintis nėra prisitaikanti, iš jos kylantys atsiminimai aplanko nekviesti, yra triuškinantys ir neturi paskirties (*is not addressed to anybody*). Dėl šių priežasčių kai kurie apskritai siūlo trauminės atminties nelaikyti atmintimi. Visgi, kaip veikia šis plačiausiai pripažintas gydymo būdas, lieka paslaptis net specialistams. Kad ir kaip būtų, dažnai, kada pacientas išsako baimes, susijusias su traumišku įvykiu ir kuria naratyvą apie tai, Dori Laub ir kiti pabrėžia, kad svarbu užjausti ir padrašinti tą, kuris bando iš naujo *aplankyti* įvykį ir sukurti pasakojimą apie jį (Felman ir Laub 1992: 57–92; Kacandes 2007: 616).

Viena vertus, traumos gydymas skatinant sukurti nuoseklią istoriją gali būti traktuojamas kaip atitinkantis pagrindinę Freudo ir psichoanalizės idėją dėl gydymo kalba ir psichoanalizės kaip *naratyvo mokslo* išsivystymą. Kita vertus, toks suvokimas yra antifroidinis (*anti-freudian*), nes traumuotų asmenų istorijos turėtų būti suprastos pažodžiui ir nebūti interpretuojamos kaip deformuoti troškimai, norai ir slopinimai (Kacandes 2007: 616).

Atvejo studijos pagelbėja suprasti trauminės atminties prigimtį ir pobūtį, kaip trauminės istorijos turėtų būti perkeistos. Janet kelis sykus mini savo pacientės Irenos atvejį. Moteris 60 dienų slaugė sergančią motiną, kol šios gyvybė užgeso. Irena visiškai neatsiminė nakties, kada mirė mama, neatsiminė ir laidotuvių, nors visgi galėjo pasakyti, kad motinos nebeteko, todėl kad kiti jai nuolat tai kartoję. Tačiau Irena neliūdėjo, nes netikėjo tuo, kas jai sakoma. Visgi, kada buvo pasodinta prie lovos, vietoje ir kambaryje, labai primenančiame tą, kokiame ji slaugė mamą, moteris, apimta hipnotiškos būsenos, galėjo atkartoti veiksmus, kuriuos darė mamos mirties naktį. Šie atkartojimai buvo nekintami ir truko kelias valandas. Hipnozės ir pokalbio metu Janet padėjo Irenai atsidurti būsenoje, kai ji pajėgė išgyventi liūdesį dėl mamos mirties ir papasakoti apie tai daugeliu būdų, priklausomai nuo to, kokiai auditorijai ji tai kalba (van der Kolk and van der Hart 1995: 160–63; Kacandes 2007: 617).

Šiuolaikinė psichoterapeutė Jodie Wigen dalinasi istorija apie Hugh atvejo studiją. Vyriui buvo amputuota koja po nelaimingo įvykio medžioklėje. Jo pirminiuose pasakojimuose apie tai, kas nutiko, daugiausiai akcentuoti išgirsti ginklo šūviai ir nukritimas. Diagnozavusi iki galo neišgyventą sielvartą, terapeutė padėjo Hugh daugiau papasakoti apie tai, ką jam reiškė koja ir padėti išgyventi liūdesį dėl jos netekties. Paaiškėjo, kad vyro tėvas piktnaudžiaudavo alkoholiu ir kad Hugh fizinis sustiprėjimas bei gabėjimas apginti save ir motiną jam buvo reikšmingas etapas. Terapeutė suvokė tai, kas tapo akivaizdu jai ir daugeliui kitų, pažinusių Hugh, tačiau kas nebuvo aišku jam pačiam: nors vyras matė, kad vienos kojos nebeteko, visgi amputacijos iki galo neįsisąmonino. Inspiruota minties, kad pacientai dažnai sustabdo trauminį išgyvenimą prieš tai, kai jiems tai tampa nebepakeliama, terapeutė padėjo Hugh išbaigti istoriją. Tai nutiko tik po pašnekėsių

apie ligoninę, daugybę operacijų, baimės, kad galbūt jis neteks protezo ar blogiau – dar didesnės kojos dalies. Iš šio ir panašių atvejo studijų Wigren padarė išvadą, kad traumos traktuotės tikslas yra padėti pacientui sukurti išbaigtą istoriją, kurios patirtis nurodo veiksmus ir veikėjus, nustato afektą, turi reikšmę ir prasmę. Ji įspėja, kad terapeutui labai svarbu istorijų neužbaigti patiems, kaip kad iš pradžių padarė ji pridėdama dalį prie Hugh amputuotos kojos istorijos (Kacandes 2007: 617).

Visgi šis nusistovėjęs vertinimas dėl naratyvo, atminties ir traumos sąlyčio sulaukė nemažai kritikos. Filosofė Susan Brison prieštarauja Caruth, teigiančiai, kad traumą sukelia ne iki galo išgyventa mirties grėsmės patirtis. Ji pastebi neatitikinimą tarp individo nepasiruošimo grėsmei ir tokios patirties pradingimo apskritai. Pasak jos, galbūt tai apibūdina kai kurių išlikėlių patirtį, tačiau Brison siūlo, kad bent jau atskiras trauminis įvykis konkrečiu metu yra išgyvenamas ir nuo to laiko atsimenamas, nors ir prireikia laiko, kad emocinis poveikis būtų iki galo *sugertas* ir įsisąmonintas (2002: 32; Kacandes 2007:617).

Traumos teorija padarė tam tikrą poveikį literatūros mokslininkams. Įkvėptas minties, kad trauma savaime yra *nepasiekiamą* ir nekintanti, ypač inspiruotas Charlotte Delbo *gilio atminties* idėjos, Lawrence'as Langeris panaudojo atidžiojo skaitymo metodą, paprastai taikomą literatūros tekstams, analizuodamas struktūrą asmeninių istorijų ir liudijimų vaizdo įrašė, kuriame kalba holokausto išlikėliai (1991, Kacandes 2007: 618). Panašiai, daugiausiai susikoncentruodama ties neišreiškiamumo ir nesuprantamumo idėjomis, Caruth iš naujo perskaitė Freudą, Lacaną, Kantą, Kleistą ir Duras / Resnais pagrindinius veikalus apie traumą.

Kacandes mano, kad tekstas įvairiomis formomis – elipsėmis, nuklydimais į praeitį mintimis (*flashbacks*), anachronizmais ir pakartojimais – gali mėgdžioti traumos simptomus, tokius kaip amnezija (Kacandes 2007: 618). Tokiu būdu kalba ir slepia traumą, ir kartu atskleidžia jos buvimo ženklus. Literatūrinės priemonės tarsi imituoja pačios traumos poveikį: persekiojančius ir pasikartojančius prisiminimus, rišlumo stoką. *Traumos kalba yra verbalinė vizualios sapnų kalbos versija, išreiškianti greičiau jausmą nei prasmę* (Vickroy 2002: 32). Vickroy taip pat mini praleidimus teksto turinyje, nuoseklaus laiko pertrūkius, kintančius požiūrio taškus, dėmesį vizualiesiems įvaizdžiams ir emocinėms būsenoms (Vickroy 2002: 29). Skaitytojas, atkreipdamas dėmesį į tokius teksto bruožus ir sugebėdamas juos susieti, gali žvelgti į tekstą kaip į traumos liudijimą.

Trauminės patirtys labai ryškios, o atsiminimai – nepaprastai įtikinantys vaiduokliai. Jie gali neapleisti visą gyvenimą, tapti nebeatskiriama asmenybės dalimi: *Nors tai buvo tolimoje jaunystėje, bet, kaip minėjau, man rodos, kad GULAG'as kažkur visatos begalybėje egzistuoja toliau. Jo energetinis užtaisas tebeveikia mūsų dvasinį lauką* (Gaškaitė-Žemaitienė, 2001, 520, 531: Gailienė 2008: 142). Lageryje kalėjusio tėvo vaikas pasakoja, jog tėtis *neretai sapnuoja lagerį, kad nori valgyti. Tada keliasi naktį ir eina pavalgyti, kitaip neužmigti* (Gailienė 2008: 143). Asmuo

dažnai lieka apimtas ir valdomas dramatiškų patirčių, nes trauminiai prisiminimai yra nekintami, sustingę, monumentalūs – *carved in granite*³ (Whitehead 2004: 22). Trauminių vaizdinių įtaiga išreiškiama ir literatūros tekstuose – Pat Barker kūrinys rašoma: *it's not like he's remembering it, it's like he's actually seeing it* (Whitehead 2004: 17: 69)⁴.

Trauminės atminties tema neretai vis dar yra tabu. Tyrinėti Lietuvos traumas patirtas vokiečių ir sovietmečiu dar tik pradėta. Dažniau parankesnė atrodo *kolektyvinės amnezijos* strategija. Tiesa, šitaip yra ne tik Lietuvoje – Vakarų Europoje ilgą laiką neapsiprasta su mintimi, kad sovietų režimas buvo toks pat žiaurus kaip ir nacių, dėl to apie partizaninį karą, sovietų nusikaltimus buvo tiesiog nutylima. Atsakomybę už kitiems sukeltą trauminę patirtį sunkiai pripažįsta ir Jungtinės Amerikos Valstijos: apie vergovę ir jos padarinius viešai pradėta kalbėti tik XX a. Tyrimai, kaip pačius amerikiečius paveikė tai, kad jie represavo vietinius gyventojus, suvarė juos į rezervuarus, pasirodė tik XX–XXI a. sandūroje ir tik tada imta suvokti kaip kolektyvinė trauma (Šutinienė 2002: 58). Galbūt vėliau bus imta tirti, kokius padarinius paliko įsitraukimas į karą Afganistane, Irake, nes jų dalyvių trauminė atmintis aktuali ir pasiekama iki šiol. Taigi net ir galias demokratines tradicijas turinčios valstybės dažnai vengia kalbėti apie kolektyvines traumas (Mykolaitytė 2013: 39). Tačiau nors ir nelengvai, trauminė atmintis sulaukia vis daugiau tyrėjų dėmesio tiek užsienyje, tiek Lietuvoje. Jau minėta Gailienės knyga yra pirmasis mėginimas mūsų krašte taip plačiai iširti ir apibūdinti padarinius traumų, sukeltų Antrojo pasaulinio karo, sovietinės okupacijos, trėmimų ir represijų.

Lietuvių psichologės monografijoje rašoma, kad žmonės itin sunkiai išgyveno pirmąjį ir patį baisiausią represijų etapą – areštus ir tardymus. Viena partizanų ryšininkė apie išgyventų tardymų ir kankinimų pasekmes liudijo: *man jau buvo vienas ir tas pats – ar gyventi, ar mirti* (Gailienė 2008: 85). Tokia būseną apimdavo daugelį panašias patirtis turėjusių partizanų, jų ryšininkų ir kt. – žmonės, siekdami išvengti arešto ir kankinimų neretai nusižudydavo, apsupti ir imami į nelaisvę Lietuvos partizanai dažnai susisprogdindavo (Gailienė 2008: 85). Mirtis netgi imdavo rodytis kaip malonė: *Kartą nukritau nuo pastolių. Kaip gerai, kad aš užsimušiau! Guliu ir galvoju, kad aš jau negyva, ir nieko man neskauda...*⁵ (buvusi tremtinė, Gailienė 2008: 87). Tremiami, kankinami, areštuojami, represuojami asmenys nuolat išgyvendavo mirties grėsmę. Įtampa ir baimė kai kuriems taip išaugo, kad pasireiškėdavo savitais bruožais, pvz., absoliučiu abejingumu: *Žmonės darėsi viskam tokie abejingi, kad ne visi apraudodavo mirusius šeimos narius* (Pūtvis 2011: 479; cit. iš Gailienė 2008: 87). Matyti, kad dėl itin sudėtingų ir ilgai (metų metais, kartais dešimtmečiais) trunkančių trauminių aplinkybių visiškai pažeidžiamas žmogaus saugumo jausmas ir vienas iš pagrindinių instinktų – gyventi. Viena vertus, aukos nuolat jausdavo mirties

³ Iškalti granite (versta mano – G. M.)

⁴ Atrodo, kad jis neatsimena, bet iš tiesų regi (versta mano – G. M.)

⁵ Buvusios tremtinės atsiminimai.

baimę, kita vertus, šis išgyvenimas lėmė, kad galiausiai mirtis ėmė atrodyti kaip išsivadavimas. Bet kokiu atveju, mirtis tapo nuolatine palydove.

Monografijoje pabrėžiama, kad traumuoti galima bet kurį žmogų (Gailienė 2008: 195). Ilgą laiką tuo abejota, kol visgi 1980 metais buvo oficialiai patvirtinta, kad išorinis poveikis kartais būna toks stiprus, jog gali sukelti ilgai trunkančių psichologinių sunkumų net ir visai sveikam žmogui (Gailienė 2008: 195). *Dvasinis palūžimas – tai tokia būseną, kai asmuo jaučia praradęs bet kokią vidinę autonomiją ir iš viso nebesijaučia žmogumi, nebeturi savo valios, nebesirūpina savimi, praranda bet kokią vidinį pasipriešinimą kankintojui* (Ehlers 1999: Gailienė 2008: 196). Knygoje taip pat pateikiama vertinga informacija apie veiksnius, padėjusius nepalūžti: tai šeimos ir artimųjų parama, draugų, patyrusių tuos pačius sunkumus parama, Dievo tikėjimas, dvasinė stiprybė, politinis aktyvumas, viltis (Gailienė 2008: 198–212).

Gailienė rašo ir apie grįžimo traumą (Gailienė 2008: 90–93). Rodos, tai skamba kaip oksimoronas, nes po tremties, represijų, kankinimų ir tardymų namo grįžę žmonės turėtų jausti džiaugsmą, tačiau, kaip teigia autorė, *sovietinio gyvenimo dėsniai nebuvo paremti sveika logika ir teisingumu. Represuotųjų traumavimas tęsėsi ir toliau* (Gailienė 2008: 90). Ši autorė nėra pirmoji, kuri prabyla apie tai, kad ištrūkus iš sudėtingų aplinkybių gyvenimas savaime negrįžta į senas vėžias – apie šitai dar 1946 m. rašė Viktoras Emanuelis Franklis knygoje *Žmogus ieško prasmės* (1946): *Tačiau kelias nuo paskutinių stovyklos dienų įtampos, nuo „nervų karo“ atgal į sielos rimtį toli gražu nėra be kliūčių. Labai klysta manantys, kad iš stovyklos paleistam ar išvaduotam kaliniui nereikia psichologinės priežiūros. Reikėtų prisiminti, kad žmogui, patyrusiam tokį baisų psichinį spaudimą kaip koncentracijos stovykloje, tam tikri pavojai gresia ir tuomet, kai jis atsiduria laisvėje, – kaip tik todėl, kad spaudimas staiga išnyko. Šie pavojai (psichinės higienos prasme) – tai tarsi psichologinis kesoninės ligos ekvivalentas. Didelis pavojus kesone dirbančio naro fizinei sveikatai kiltų, jei jis staiga išeitų iš kameros, kurioje būta labai aukšto slėgio, – panašiai staigus išsivadavimas nuo itin didelės psichinės įtampos gali pakenkti psichinei žmogaus sveikatai* (Franklis 2008: 102). Psichologai pabrėžia, kad būdingas netrumpas, gal net visą gyvenimą trunkantis adaptacinis laikas, kol asmuo ir vėl prisitaiko prie naujų aplinkybių.

Šios aplinkybės taip lauktame *naujame gyvenime* ar *grįžime į senąjį gyvenimą* dažniausiai būdavo sunkios ir anaipol ne tokios, apie kokias svajodavo aukos, kol buvo įkalintos. Verta turėti omeny tai, kad daugelis paleistų tremtinių, represuotų asmenų net ir galiausiai grįžę susidurdavo su keblumais – jie būdavo toliau persekiojami, turtas dažnai būdavo konfiskuotas ir negrąžintas, sunku būdavo persiregistruoti, gauti pasą, darbą (Gailienė 2008: 92). KGB buvusius kalinius nuolat sekė, klausinėdavo apie juos kaimynų, darydavo kratas namuose, kviesdavo į apklausas, grasindavo, verbuodavo (Gailienė 2008: 93). Žmogus, rodos, nuo tos akimirkos, kada pakliuvo sistemai į rankas

iki pat gyvenimo galo negalėjo jaustis saugus, buvo pasmerktas nesibaigiančiam persekiojimui ir nerimui dėl savęs ir artimųjų.

Traumos poveikis asmenybei yra labai destruktivus ir, kaip apibūdina psichologai, skatina asmenybės skilimą. Dar daugiau, tokie išgyvenimai labai paveikia aukos santykius su artimaisiais, ypač tais, kuriems neteko išgyventi to paties. Monografijoje aprašoma, kad žmonės dažnai turėdavo užgniaužti traumas, per daug nepasakodavo aplinkiniams, vaikams, kitiems šeimos nariams, bijodami išprovokuoti atvirai priešišką elgesį sistemai ir *taip tėvai pasidarė pavojingi vaikams, vaikai – tėvams. Taip grėisė susvetimėjimas ir izoliacija net savo šeimoje* (Gailienė 2008: 93).

Trauminė atmintis gali būti perduodama iš kartos į kartą. Pasireiškia vadinamas antros kartos sindromas: tokie vaikai sunkiau prisitaiko, yra baimingesnis, nelengvai valdo emocijas, yra labiau emociškai priklausomi nuo tėvų (Gailienė 2008: 148). Marianne Hirsh pasiūlė poatminties sąvoką, apibūdinančią patirtį tų, kurie užaugo girdėdami vyresnių generacijos narių pasakojimus apie trauminius įvykius, tačiau patys jų tiesiogiai neišgyveno. Ji vartojo šią sąvoką analizuodama neįprastus žanrus, tokius kaip Arto Spiegelmano komiksą *Maus* ir tokių menininkų kaip Christianas Boltanskis fotografijas bei instaliacijas. Šitai patvirtina mintį, kad kaip pabrėžia tyrėjai, traumuoja ne įvykis (jis gali būti ir įsivaizduojamas), o jo atmintis ir suvokimas ar įsivaizdavimas (Mykolaitytė 2016: 188). Hirsh teigia: *Antrosios kartos grožinę literatūrą, meną, memuarus ir liudijimus suformuoja bandymas reprezentuoti ilgalaikį poveikį, kuris atsiranda gyvenant arti skausmo, depresijos ir disociacijos tų žmonių, kurie buvo masinės istorinės traumos liudininkai ir liko gyvi* (Hirsh 2012: 112). Ne veltui Whitehead veikale *Trauma fiction* analizuoja, kaip literatūroje, Pat Barker romanų trilogijoje *Regeneration (Atsinaujinimas)* rašoma, kaip perduodama tokia trauma. Tyrėja taip pat pabrėžia, kad Barker romane *Another World (Kitas pasaulis)* Pirmajame pasauliniame kare dalyvavęs Geordie apie savo išgyvenimus niekad nepasakojo anūkiui (Whitehead 2004: 20).

Visgi pripažįstama, kad egzistuoja ne tik neigiamas, tačiau ir teigiamas poveikis: keliami versija, kad represuotų asmenų šeimose perduodami ne tik atsiminimai apie traumą, tačiau ir jos įveikos įgūdžiai (Gailienė 2008: 150). Pats žodis trauma turi neigiamą konotaciją ir svarstant traumos reiškinį daugiausia susikoncentruojama į sudėtingą, destruktivų jos poveikį. Tačiau D. Gailienė rašo, kad trauma gali *ne tik žaloti žmogų, bet ir pažadinti jo giliausius žmogiškuosius resursus, paskatinti žmogaus asmenybę ir brandą* (Gailienė 2008: 182). Taigi trauma kartais gali tapti žmogaus didybės išryškinimo sąlyga – tai ypač akivaizdžiai patvirtina V. E. Franklio patirtis, aprašyta knygoje *Žmogus ieško prasmės*.

Akivaizdu, kad trauma ir trauminė atmintis – sudėtingas reiškinys ir vertinamas nevienareikšmiškai. Todėl sulaukia įvairių disciplinų tyrėjų dėmesio ir skirtingų apibrėžimų. Tačiau traumos tyrimai vis labiau plečiami ir dėl to galima daryti prielaidą, kad žengiami reikšmingi

žingsniai svarbių atradimų apie visuomenę ir žmogaus prigimtį link. Galbūt šie atradimai leis geriau suvokti įvairius istorinius, socialinius, psichologinius ir kultūrinius reiškinius. Kartu traumos teorija tampa nauju metodu kitaip perskaityti skirtingo laikotarpio tekstus, juos aktualizuoti ir pastebėti tai, kas juose dar nebuvo atrasta.

3. „IŠALUSI“ ATMINTIS

Analizei pasirinkti trys Gavelio kūriniai: apsakymas *Berankis* (1987) ir romanai *Vilniaus pokeris* (1989) bei *Jauno žmogaus memuarai* (1987–1988). Šiuose tekstuose trauminės atminties tema bei raiška, nors ir turi bendrumų (tekstai daugeliu atveju yra fragmentiški, turinys depresyvus ir pesimistinis), esama ir svarbių skirtumų: apsakyme *Berankis* traumos priežastis – fizinė kančia, nesusitaikymas su ja ir jos sukeltomis pasekmėmis. Šiame apsakyme pagrindinis veikėjas romane *Vilniaus pokeris*, nors pagrindinis personažas taip pat išgyveno didelę fizinę kančią (romane aprašomos drastiškos kankinimo scenos) trauminė atmintis labiau reiškiasi kaip kurianti šizofrenišką asmenybę, patiriančią vis daugiau haliucinacijų. *Jauno žmogaus memuaruose* trauma kyla iš ne tokių tiesiogiai dramatiškų patirčių – pirmiausia iš vienatvės, stipriai išgyventos dar vaikystėje, o dar vėliau – iš intelektualinės prievartos, kurią naudojo totalitarinis režimas. Šiame skyriuje tiriamas apsakymas *Berankis*, kuriame pagrindinis veikėjas dešimtmečius yra persekiojamas atsiminimų apie įvykį, kada prarado ranką, kol galiausiai, taip ir nesusitaikęs su šia netektimi, nusižudo.

3.1. Apsakymas *Berankis*: trauma kaip fizinė kančia

Apsakymas *Berankis* (1987) – vienas įtaigiausių Gavelio trumpųjų kūrinių. Pasakojama dramatiška istorija: pagrindinis veikėjas, Vytautas Berankis, kadaise ištremtas į Sibirą, drauge su dar dvidešimt šešiais vyrais paliktas ekstremaliomis sąlygomis (didžiuliame šaltyje be maisto, pastogės, be jokių būtiniausių daiktų) nori pasiųsti ženklą, kad jiems reikia pagalbos. Šiam tikslui vyrai gali panaudoti nedidelį pačių suręstą plaustelį, kuris pajėgus išlaikyti tik nesunkų daiktą. Nuspręsti, kas tai galėtų būti, sudėtinga, nes jie neturi nė skiautelės popieriaus ir rašiklio žinutei parašyti, dalis grupės narių dėl šalčio, bado elgėsi nebesąmoningai, ėmė kliedėti. Pagrindinis veikėjas, Vytautas Berankis, pasiryžta drastiškam žingsniui – jis nusikerta plaštaką, kurią pasiunčia ant plaustelio kaip pagalbos prašymo ženklą.

Kaip minėta teorinėje dalyje, žodis *trauma* pirmiausia reiškia fizinę žaizdą ir iki XIX a. buvo vartotas fiziniams sužeidimams nusakyti. Tik vėliau jis pritaikytas dvasinėms žaizdoms įvardyti. Šiame kūrinyje vaizduojama, kaip fizinė kančia sukelia ir labai stiprius psichologinius bei dvasinius pokyčius, destruktiviai paveikia visą asmenybę: *Vytautui Berankiui rodėsi, jog iškankinta širdis plaka ten, už jo kūno ribų, prarastosios plaštakos vietoje. Rodės, nori atgauti ne tiek ranką, kiek prarastą širdį* (Gavelis 2006: 173) – rankos netektis lyginama su paties svarbiausio dalyko – širdies netektimi. Tai liudija, kad šiame tekste kūnas ir dvasia yra siejami labai glaudaus ryšio.

Pagrindinis veikėjas plaštakos neteko jau būdamas subrendęs vyras, tačiau tai vaizduojama kaip tam tikros lemties išsipildymas, apie kurią įspėtas ir kuriai nuteiktas jis buvo dar vaikystėje. Senelis Vytautui Berankiui sakydavo: <...> *toks jau mūsų giminės ženklas. <...> Man ranką nutraukė šrapnelis, tavo tėvui nukirto bermontininkai. Daugsyk sakiau: pasirenk iš anksto, vaikel, atsisveikink su ja. Ji priklauso tau tik laikinai* (Gavelis 2006: 174). Atiduodamas nukirsti plaštaką pagrindinis veikėjas pildė lemtį, persekiojančią jo giminės vyrus. Teorinėje darbo dalyje aprašyta, kad trauminė atmintis gali būti perduota iš kartos į kartą. Literatūrologė Whitehead išryškina šį aspektą knygoje *Trauma fiction*. Trauminės atminties perdavimo simboliu Pat Barker kūrinyje *Another World (Kitas pasaulis, 1998)* tampa veidrodis, kurį anūkas Nikas išsaugo po senelio Gordžio, dalyvavusio Pirmajame pasauliniame kare, mirties (Whitehead 2004: 20). Panašiai ir šiame kūrinyje, tik traumos perdavimo simboliu tampa ne koks nors daiktas (kitaip nei galima interpretuoti romane *Jauno žmogaus memuarai*), tačiau kūno dalies netektis. Šiuo atveju išryškinama traumos sąsaja su istoriniu kontekstu, ypač kariniais konfliktais.

Trauminė atmintis ne tik kyla iš fizinės kančios, tačiau ir toliau ją kelia. Gavelio tekstuose vaizduojama, kad trauminiai atsiminimai gali išnirti bet kada, o jų apimtas žmogus elgiasi impulsyviai, vedinas neįsisąmonintų veiksmų: *Tasai noras užplūdo staiga. Perėmė ne tik dvasią, bet ir visą kūną tarsi liga, ilgai slapčia tūnojusi viduje ir laukusi savo triumfo valandos* (Gavelis 200: 157). Kūnas šio autoriaus kūryboje, tiek ankstyvojoje, tiek vėlyvojoje – sureikšmintas ir daugiaprasmiškas elementas. Tai išsamiau analizavo Samalavičius, atkreipęs dėmesį į tai, kad kūnas šio autoriaus prozoje gali būti traktuojamas kaip daugiasluoksnė metafora: pasak jo, Gavelis puikiai suvokė, kad lietuvių literatūrai kūniški, taip pat ir seksualiniai, įvaizdžiai teikia daug galimybių, tačiau neverta jų suvokti tiesmukai ir pažodiškai (Gavelienė, Jonynas, Samalavičius 2007: 267-268).

Verta pasvarstyti, kodėl apsakyme pasirinkta būtent ranka. Tolesnėje dėstymo dalyje pateikiama interpretacija apie tai, kaip alegoriškai šiame kūrinyje galima suprasti kai kuriuos elementus: upę, miško vietą, kurioje palikti dvidešimt šeši vyrai. Pagrindinio veikėjo ranką taip pat galima traktuoti kaip alegoriją. Ranka sąlygoja savarankiškumą, veiklą, kūrybą – netekus plaštakos, apribojamos su tuo susijusios galimybės. Gavelis buvo vienas iš autorių, kuriems itin rūpėjo savo šalies ir tautos likimas, apie tai daug rašė tiek grožinėje kūryboje, tiek publicistiniuose tekstuose. Eseistikoje Gavelis itin išryškina neigiamus dešimtmečius trukusio sovietinio režimo padarinius: diletantizmą, tai, kad lietuviai tapo tauta, atpratusia mąstyti savarankiškai, dažnai automatiškai vykdančia kitų paliepiamus. Romane *Vilniaus džiazas* šitai parodoma panaudojant protezo metaforą: *Įsidėmėk, kad tai, ką tu gyveni, anaiptol nėra gyvenimas. Tai yra tik gyvenimo protezas. Todėl privalai jaustis optimistiškai. Kada šis protezas galutinai nusibos, jį bus galima pakeisti kitu protezu. Protezavimo galimybės neribotos!* (Gavelis 2007: 172). Taip pašiepiama sovietinė sistema,

įvairiapusiškai vietoj autentikos brukusi nevykusius pakaitalus. Taigi rankos netektį apsakyme galima laikyti ir alegorija ilgai engtos, iš vienu pavergėjų į kitų rankas perduodamos lietuvių tautos, nebetekusios įgūdžių būti nepriklausoma ir laisva.

Daugelis tekstų apie traumines patirtis, lagerius, koncentracijos stovyklas atveria, kad prievartos viešpatavimo erdvėje iškreipiamos vertybės. Pvz., Balio Sruogos *Dievų miške* parodoma, kaip darbas virsta ne saviraiškos ir pelnytos šaltiniu, tačiau vienu iš kankinimo būdų; kaip išgyventi padeda ne sąžiningumas, pagalba vienas kitam, tačiau atvirksčiai – apsukrumas, įtarumas, melas, sukčiavimas ir t. t. Apsakyme *Berankis* taip pat pavaizduojama, kaip ekstremaliomis tremties sąlygomis atsisakoma bendruomeniškumo vertybės <...> *jeigu ranką tau atima priešas, tatai bent galima suprasti; jeigu ją nuplėšia savi – vadinasi, jau atėjo pasaulio pabaiga* (Gavelis 2006: 174). Iš citatos matyti, kad šis įvykis Vytautą Berankį pažeidė dėl to, kad buvo drastiškai sugriautas jo suvokimas apie santykius, tam tikrą pasaulio tvarką. Kartu taip kūrinyje atveriamas totalitarinio blogio kuriamas siaubas: jis įsismelkia net į artimiausių žmonių ratą, verčia išduoti šeimos narius ir draugus (ranką reikalauja paaukoti savi). Panašią problemą išryškina ir Orwellas *1984-uosiuose*, aprašydamas, kaip šeimos nariai, ypač vaikai ir tėvai yra priešinami su tarpusavyje, išduoda vieni kitus ir tampa ideologų įrankiu (Orwell 2015: 41).

Vytautas Berankis trauminį įvykį išgyvena kartu su dar dvidešimt penkiais vyrais, kurie tampa neatsiejama jo atsiminimų dalimi, dar daugiau – jaučia didžiulę atsakomybę už juos: *Pagaliau supranta, kad negali palikti savo rankos (savo širdies) likimo valiai, nes kartu paliktų ir dvidešimt šešias įkalintas sielas* (Gavelis 2006: 75). Iš viso būrio išgyveno tik jis ir dar vienas vyras – Aleksys. Rankos netektis jam siejasi ir su prarastomis bendražygių gyvybėmis. Tekste visiškai nepateikiama užuominų, kodėl taip yra, tačiau nuolat pabrėžiama, kad Vytautas Berankis save suvokia kaip žmogų, nešiojantį dvidešimt šešias sielas. Galbūt šis veikėjas jaučia kaltę, o galbūt tokiu būdu nuolat apgaili ir išgyvena sielvartą dėl savo ir visų vyrų likimo, kurį visiškai suniokojo sovietinė sistema.

Šiame Gavelio kūrinyje trauma pirmiausia kyla iš fizinės kančios, kuri tokia stipri, kad pagrindinis veikėjas nesugeba jos įveikti metų metus, nepajėgia niekam šito pasakoti – netgi prisipažinti apie moralinius nuklydimus paprasčiau nei kalbėti apie plaštakos netektį. Trauminė atmintis ne tik atsiranda iš fizinio sužeidimo, tačiau ir toliau kelia ją. Pavaizduojamas traumos perdavimo iš kartos į kartą aspektas: trauma pagrindiniam veikėjui yra išpildymas lemties, kuri persekioja jo giminės vyrus. Kartu Vytauto Berankio situaciją galima interpretuoti kaip lietuvių tautos, dėl daugybės okupacijų netekusios savarankiškumo, alegoriją: iš vienu pavergėjų rankų į kitas šimtmečius perdavinėjama mūsų tauta neteko laisvos nacijos mentaliteto. Mintį nukirsti plaštaką pirmiausia iniciavo kartu kiti buvę vyrai (ne priešai) ir taip atskleidžiamas sovietinio režimo siaubas: artimieji dėl išlikimo pasiryžta aukoti vieni kitus.

3.2. Persekiojanti trauminė atmintis

Tiriamas traumos tekstas savo struktūra ir vizualine forma pasižymi tomis savybėmis, apie kurias rašo Mariane Hirsh ir Irene Kacandes – apsakymas yra fragmentiškas, pasakojimas nuolat „trūkinėja“ (intarpai pasviru šriftu – trauminės atminties „salelės“). Šiuose intarpuose esama reikšmingų pasikartojimų. Pasikartojimai, be abejo, apskritai būdinga literatūrinės raiškos priemonė, tačiau traumos tekstuose pasižymi tuo, kad turi išskirtinai emocinį krūvį, gali būti neracionalūs, imituotuoti „sustingusius“ trauminius atsiminimus. Dažnai pasviru šriftu išskirtos teksto dalys pradedamos tokia fraze: *Tame krašte žiema trukdavo aštuonis mėnesius. Kitiems metų laikams likdavo keturi. Tačiau upė niekad neužšaldavo iki galo. Jos tėkmė nelyginant galva turėjo alsuoti oru ir regėti pasaulį. Ji nepasidavė jokiems speigams, buvo nenugalima tarsi bendra visų prie jos įkurdintų žmonių gyvenimo tėkmė. Galėjo pražūt dešimtys, šimtai, tūkstančiai. Tačiau jokia jėga negalėjo prapuldyti visų ligi vieno* (Gavelis 2006: 157). Taip apsakyme rašoma apie upę, prie kurios buvo palikti dvidešimt šeši vyrai. Tekste pirmiausia ji reikšminga tuo, kad virsta kanalu, per kurį ištremtieji pasiuntė pagalbos žinią ir mėgino susisiekti su pasauliu. Svarbu, kad upė pasižymi nebūdingomis savybėmis taip kuriant įspūdį, kad ji priešinasi aplinkai: krašte, kurį ištisus metus kausto speigas, ji niekad iki galo neužšąla, lieka gyvybinga. Taigi upę galima aiškinti kaip priešinimosi traumuojančiam totalitariniam režimui alegoriją: kad ir koks galingas būtų išorinis agresorių spaudimas, kokios žiaurios represijos būtų taikomos, kol išliks bent keli, bent vienas jo nepalaužtas ir besipriešinantis žmogus – viltis bus išsaugota. Mintis, kad net ir nedaugelio žmonių maištas prieš sistemą leidžia neprarasti tikėjimo apskritai svarbi Gavelio kūryboje. Ją galima aptikti kituose šio rašytojo traumos tekstuose: *Vilniaus pokeryje* (Gavelis 1990: 49, 187), *Jauno žmogaus memuaruose*. Kitas svarbus pasikartojimas apsakyme susijęs su išlikimu, poreikiu išgyventi net ir pačiomis žiauriausiomis sąlygomis: *Tame krašte ugnis ir gyvybė dažnai reiškė tą patį* (Gavelis 2006: 166; 167). Atskleidžiama, kad tremties traumą patiriantis žmogus yra priverstas grįžti į pirmą žmogaus būvį, kur egzistuoja tik pačių primityviausių poreikių (pastogė, maistas, išlikimas) patenkinimas.

Kaip teigiama teorinėje dalyje remiantis Caruth mintimis, trauminė patirtis dažnai ir yra išgyvenama, kada asmuo patiria mirties grėsmę, kurios negali išvengti. Situacija, kurioje atsidūrė dvidešimt šeši vyrai yra būtent tokia – mirties grėsmė akivaizdi, o išėities nėra: *Žiemą šiame krašte joks žmogus negalėjo pajudėti daugiau nei keliasdešimt kilometrų <...> Netgi patyrę medžiokliai per daug nenutoldavo nuo savo trobelių. Iš čia niekas negalėjo pabėgti, net žvėrys, net paukščiai – nebent debesys, kurie vis plaukė ir plaukė ta pačia kryptimi* (Gavelis 2006: 162). Taigi vieta, kurioje atsidūrė ištremtieji, nors ir atvira, iš tiesų yra įkalinanti, aprašymu primena magiškai

hermetišką erdvę (panašiai kaip Tomo Mano dilogijoje *Užburtas kalnas* (1924), kur kalnuose esanti sanatorija taip įtraukia į ją atvykusius ligonius, kad pagrindinio veikėjo, Hanso Kastorpo viešnagė nuo kelių mėnesių prailgsta iki septynerių metų, o daugelis kitų lankytojų apskritai neištrūksta). Upė šiame darbe traktuojama kaip pasipriešinimo totalitariniam blogiui alegorija. Taip galima aiškinti ir citatoje aprašytą kraštovaizdį: tai uždaras, pavojingas, atšiaurus pasaulis. Peržengus jo ribas žmogaus laukia mirtinas pavojus – šio pavojaus baimė sukausčiusi ir užsklendusi žmones labai siauroje erdvėje. Pabrėžiant, kad netgi žvėrys ir paukščiai pavaldūs vietovės dėsniams dar labiau sustiprina blogio visuotinumą ir įsigalėjimą.

Tokia yra vieta, kurioje pagrindinis veikėjas patyrė trauminį įvykį ir į kurią galiausiai vėl grįžta. Kaip iš jos negalėjo išsivaduoti paukščiai ir žvėrys, taip iš tiesų iš jos neištrūko ir Vytautas Berankis – galiausiai nusprendžia stoti į akistatą su įvykiu, nuo kurio atsiminimų nesėkmingai bandė pasprukti metų metus, nes supranta: *Žmogus, pamiršęs savo praeitį ir jos atsižadėjęs, tėra prisukama lėlė* (Gavelis 2006: 163) Vytautas Berankis suvokė, kad atsiminimų, netgi skausmingiausių, neigimas ar mėginimas juos užmiršti, naikina asmens identitetą. Panaši problemika pasitelkus fantastinį siužetą vaizduojama filme *Eternal Sunshine of the Spotless Mind* (2004). Filmo juostos veikėjai nelaimingai pasibaigusios meilės prisiminimus atvyksta ištrinti į tą galinčią padaryti kliniką. Tačiau po procedūros moteris ir vyras vėl sutinka vienas kitą ir viską pradeda iš naujo – taigi išties elgiasi kaip *prisukamos lėlės*, nes be atminties sukasi tarsi užburtame rate. Be atminties žmogus netenka galimybės žengti toliau, įsisąmoninti veiksmų.

Tiek Gailienė, tiek grožinės literatūros kūrėjai (pvz., Pat Barker) tekstuose atkreipia dėmesį, kad traumą išgyvenę žmonės dažniausiai nėra linkę kalbėti apie ją net ir su artimaisiais. Taip elgiasi ir Vytautas Berankis: su dukterimis apie tai visiškai nekalba, jų santykiai netgi šiek tiek atšalę (Gavelis 2006: 157), beveik nekalbėdavo apie šitai ir su savo jau mirusia žmona Ona (Gavelis 2006: 158). Ieškodamas būdų, kaip nors kiek sumažinti vidinę įtampą, jai rašo laiškus: *Jau aštuoneri metai kas savaitė rašydavo jai laišką, šeštadienio rytą garsiai skaitydavo jį tuščioje svetainėje. <...> Pasakodavo Onai viską, kaip buvo pratęs, nors kartais pagalvodavo, kad tuose laiškuose surašo kur kas daugiau, nei išpažintų jai gyvai. <...> Laiškuose atskleidavo daug daugiau savęs, nei galėjo atskleisti anksčiau, beveik patikėjo, kad gali išsipasakoti juose visui viską. Tačiau niekad neužmiršo, kad taip nėra. Niekaip nekilo ranka parašyti galbūt apie patį svarbiausią dalyką, tą dingusį ketverių metų tarpą. Apie jį niekad ir nekalbėdavo – nei su ja, nei su kuo kitu* (Gavelis 2006: 158). Apsakyme rašoma, kad Vytautas Berankis apie traumą papasakoti negali netgi laiškais – jis bijo sąmoningai prisiminti sudėtingiausią įvykį, nors kartu niekaip negali išsivaduoti (fragmentiška struktūra ir pasviru šriftu išskirtais intarpais bei pasikartojimais parodoma, kad trauminiai atsiminimai persekioja, yra užvaldę Vytauto asmenybę). Pasakoti apie trauminius išgyvenimus netgi sudėtingiau nei apie moralinius nuklydimus: Vytautas Berankis laiškuose

mirusiai žmonai prisipažįsta dusyk jai buvęs neištikimas, tačiau apie nusikirstą ranką pasakoti nepajėgia (Gavelis 2006: 158).

Kūrinyje vaizduojama, kad pagrindinis veikėjas negali kalbėti apie traumą netgi su Aleksiu, vyru, su kuriuo buvo įkalintas speige: *Sakytum bendravo šifruotai, galvodami ir trokšdami pasakyti visai ką kita. Apie svarbiausią dalyką, dėl kurio čia susiėjo, jiedu nešnekėdavo, antraip iškart būtų turėję prisiminti, kad iš visų dvidešimt šešių vyrų išliko vien jiedu. <...> Prabilti būtų reiškę iškart prisiminti tai, kas su didžiausiu vargu buvo pamiršta, išstremta iš atminties, supančiota ir įmesta į gilią gilią duobę, gal bedugnę, būtų reiškę vėl išvysti tą išsikerojusį rudą kelmą it jaučio galva, kuris dantimis įsikibo jam į ranką, tą speigą ir pūgą, ar pirmą pūgą, o paskui speigą, tolydžio griuvinėjančius į pusnį vyrus, jų veidus, visus vienodus, lygiai pajuodusius ir visus be išraiškos, visai nepanašius į Aleksio nupieštuosius, nors kitados jie, matyt, buvo tikrai tokie, buvo tikrai tokie: Valius, Zenka Kaunietis, aniedu svetimieji, Pranas ir visi kiti, plokšti, nubrūžuoti neryškiu pieštuku (Aleksys visad piešdavo kietu grafitu), ratu apstoję vienintelę ploną žvakutę ant jo kambario stalo* (Gavelis 2006: 158-159). Cituotas sakinytis labai išstėtas, padrikas, imituoja, kas vyksta traumos pažeistoje sąmonėje: joje faktai ir vaizdai susimaišo, sunku įžvelgti eiliškumą, jie šiek tiek primena sapną. Apsakyme išryškinamas paradoksas: abu veikėjai stengėsi užmiršti baisų įvykį, tačiau juo labiau šito siekė, juo labiau prisiminimai persekiojo. Vyrai tiesiogiai niekad nešnekėjo apie traumą, tačiau užuolankomis visad kalbėjo tik apie ją. *Vilniaus pokeryje* taip pat išsryškinama, kad netgi tą pačią traumą patyrę asmenys negali apie šitai kalbėti: *lageryje visi jį vadino Karosu. Siaubingas dalykas: susitikę gatvėje mudu nesisveikinam. Daugybė lagerio nelaimėlių susitikę apsimeta vienas kito nepažįstą. Gal mes išties neturim praeities?* (Gavelis 1990: 31). Kad praeities šešėlių atsikratyti nepavyksta, rodo Aleksio piešiniai kaip pastanga reflektuoti ir apmąstyti įvykį. Reikšminga detalė, kad Vytautui nupiešti veidai visai nepanašūs į tuos, kuriuos regėjo prieš daugelį metų. Taigi parodoma, kad jokiais priemonėmis neįmanoma pavaizduoti ir nupasakoti to, kas vyko. Traumos patirtis lieka už prieinamų vaizdų ir žodžių. Žioji praraja tarp mėginimų nusakyti tą patirtį ir to, kaip ją išgyvena personažai.

Tai, kad Vytautas veidus atsimena visai kitaip nei nupieštus Aleksio, žymi dar vieną svarbų dalyką. Jūratė Čerškutė straipsnyje *Ričardo Gavelio „Vilniaus pokeris“: nuo rašiomono iki dekonstrukcinio pasakojimo* pristato rašiomoną: specifinį pasakojimo konstravimo būdą, suvokimo subjektyvumo efektą, *<...> kuris pasireiškia žmogui atsimenant jo patirtus dalykus, praeityje nutikusius įvykius: tie patys to paties įvykio dalyviai jį atsimena skirtingai ir versijos neretai būna kardinaliai priešingos* (Čerškutė 2013: 84). Gavelis, pasitelkdamas šį metodą, pirmiausia perimtą iš Ryūnosukės Akutagawos (1892–1927) prozos, atskleidžia, kad net ir tas pats trauminis įvykis patiriamas unikaliai. Šis pasakojimo konstravimo būdas ryškiausiai panaudotas būtent *Vilniaus*

pokeryje, tačiau iš cituoto pavyzdžio su Aleksio piešiniu matyti, kad jo atspindžių yra ir kituose autoriaus kūriniuose.

Teorinėje dalyje aprašyta, kad daugelis traumą patyrusių žmonių jos iki galo taip ir nėra išgyvenę, įsisąmoninę, kartu ir nesusitaikę su netektimis, kurias patyrė traumos metu. Tai padeda paaiškinti ir Vytauto Berankio situaciją: *Dingtelėjo mintis – gal ir Ona neatsiliepia todėl, kad nuslėpė nuo jos savo esmę, nepasakė jai apie savo ranką, klajojančią po pasaulį, o gal po dausas. Dabar toji ranka jo šaukėsi* (Gavelis 2006: 160). Trauma vaizduojama kaip neužbaigtas ir neišspręstas įvykis. Nors Vytautas Berankis pats sutiko ją atiduoti ir netgi pats ją nusikirto, nors dar iš senelio išgirdo patarimą iš anksto atsisveikinti su ranka, nes Berankių giminės atstovams ji priklauso tik laikinai, pagrindinis veikėjas iš tiesų taip ir nesusitaikė su plaštakos netektimi: <...> *juk skausmingos mintys kamuodavo jį visuomet, gniauždavo kvapą ir smaugdavo, kaukdavo uždarytos giliausiuose požemiuose, belsdamos į geležines duris* (Gavelis 2006: 163). Šiame apsakyme trauma verčia nuolat galvoti apie prarastą kūno dalį (o kartu ir širdį) bei metų metus **fiziškai** jausti trauminių atsiminimų keliamus padarinius (Vytautą Berankį jie smaugia, gniaužia kvapą). Atsiminimai tarsi šmėklos persekioja pagrindinį veikėją.

Kūrinyje vaizduojama, kaip trauma priverčia pagrindinį veikėją susidvejinti: *Rodės, dvasią užgrobė kitas žmogus, irgi Vytautas Berankis <...> O blogiausia – tasai naujasis gebėjo prisiminti tai, kas buvo amžiams pamiršta, galbūt iš viso neegzistavo. Pasaulis subyrėjo ir nebenorėjo susidėti į daiktą. <...> Reikėjo arba ryžtis (buvo jau seniai pasiryžta, tik jis delsė), arba išeiti iš proto* (Gavelis 2006: 164). Vytautas pajaučia, kad jame yra kita asmenybės dalis, kuri veikia pagal visai kitokius principus ir pasižymi kitomis savybėmis nei tas, kurį jis daugybę metų reprezentavo sau ir išoriniam pasauliui (*saulė jam netekėjo rytuose ir nesileido vakaruose, dukart du jam anaip tol nebūtinai buvo keturi*) (Gavelis 2006: 164). Tai lyg šešėlinė jo asmenybės dalis, kuri visad glūdėjo, tačiau buvo slopinta, kol galiausiai išniro ir ėmė sėti destruktiją, griauti Vytauto Berankio asmenybės pamatus – šitai priverčia išgyventi grėsmę mirti arba išeiti iš proto. Panašiai kaip ir Vytautui Vargaliui, taip ir Vytautui Berankiui pasaulis ima slysti iš po kojų, jis pasijunta bejėgis. Kartu pagaliau pripažįsta, kad atsisakydamas priimti praeitį, jis neigia tam tikrą savo asmenybės dalį ir dėl to išgyvena sunkiai išstveriamą nerimą.

Vytautui Berankiui akistata su praeitimi ir saviidentifikacija jos metu yra itin sudėtingas aktas, nusakomas mitiniu įvaizdžiu – nusileidimu į pragarą: *Reikėjo apsiprasti su pačiu savimi, visai kitokiu Vytautu Berankiu, žmogum, išdrįsusiu praverti užgintas duris, nusileisti į pragarą ir sugrįžti, žmogum, panorusiu patirti tai, kas įmanoma pakelti tik vieną kartą, žmogum, nešiojančiu dvidešimt šešias sielas* (Gavelis 2006: 176–177). Tam, kad mitiniai herojai nusileistų į pragarą, jiems reikėdavo dievų pagalbos – toks veiksmas viršija žmogiškų galimybių ribas. Taip pabrėžiama, kokiam sudėtingam veiksmui pasiryžta pagrindinis apsakymo veikėjas ir kuria apsakymo įtampą.

Kartu įvardijama, kad Vytautas Berankis pasiryžęs vėl patirti tai, ką įmanoma išgyventi tik sykį – šitai galima laikyti užuomina į jo mirtį.

Apsakymo personažas pabaigoje pripažįsta, kad *taip niekad ir neištrūko iš ano speiguojančio krašto, sėdėjo ant neužšąlančios upės kranto ir vis laukė pasirodant rąstgalių plaustelio ženklų, vis dar vylėsi, kad juodais vandenim atplauks jo ranka* (Gavelis 2006: 177). Šio personažo būseną po traumos – sąstingis ir laukimas to, kas nebeįvyks. Vytautas Berankis tai suvokia logiškai, tačiau parodoma, kad traumos pažeista sąmonė linkusi šito nepaisyti – praradimo skausmas aprėpia ir užgožia viską. Galiausiai ši akistata nuveda į mirtį – apsakymo pabaigoje į vidų įsilaužusi kaimynė jį randa pasikoręsį (Gavelis 2006: 178).

Kūrinyje matyti, kad pagrindinis veikėjas visą gyvenimą yra „medžiojamas“ trauminių atsiminimų: kad ir kaip stengėsi užmiršti, jie nuolat persekiojo. Vytautas Berankis suvokė, kad toliau tai tęsti beprasmiška, nes neigdamas šią savo patirties dalį virsta *prisukama lėle*. Pasakoti apie Sibire nutikusį įvykį sudėtingiau nei apie moralinius nuklydimus (neištikimybę žmonai), apie jį nekalba netgi su Aleksiu, vyru, kuris ten dalyvavo: taip perteikiamas traumos siaubas. Svarbu, kad abu įvykį atsimena skirtingai. Tokiu būdu išryškinama, kad net ir to paties įvykio dalyviai turi unikalią trauminę atmintį. Vytauto Berankio mėginimas stoti į akistatą su prisiminimais, nuo kurių bėgo visą gyvenimą, baigiasi savižudybe – trauma jį sunaikina.

4. VILNIAUS POKERIS: TRAUMA KAIP DESTRUKCIJA

Vilniaus pokeris – garsiausias, populiariausias Gavelio kūrinys. Jis pradėtas rašyti dar 1979 m., tačiau pasak literatūrologo Ramūno Čičelio, šį romaną rašytojas kūrė taip, lyg jau gyventų demokratinėje visuomenėje – buvo laisvas, kritiškas, nepripažino daugelio tabu (Čičelis 2010: 87). Tai istorija apie žmogų, išgyvenusį didžiausią sovietinio režimo siaubą – kankinimus lageryje. Tačiau apie šias patirtis skaitytojas daugiausiai sužino ne iš pagrindinio veikėjo, Vytauto Vargalio perspektyvos, bet iš pasviro šrifto išskirtų teksto vietų, kurios imituoja trauminius atsiminimus, persekiojančius ir atsitiktinai atklydusius į pagrindinio veikėjo sąmonę. Jos atskleidžia Vytauto Vargalio priešistorę ir leidžia geriau suvokti destrukciją, vis labiau ir labiau apimančią jo asmenybę.

4.1. Lagerio trauma

Traumines patirtis Vytautas Vargalys patyrė dar vaikystėje: tėtis gėrė ir jo elgesys peržengdavo normos ribas (susivyniodavo į kilimą ir gulsčias lūpomis siekdavo taurelės (Gavelis 1990: 71), motina buvo apnikta absoliučios apatijos, balansavo ties išprotėjimo riba, galabydavo po ranka pasitaikiusius gyvūnus (Gavelis 1990: 76). Vėliau Vytautas Vargalys dar būdamas visai jaunas vaikiną pateko į lagerį: čia metų metus teko kęsti fizinį ir psichologinį smurtą, nenormalias sąlygas. Nors savo idealų šis veikėjas neišdavė net ir labiausiai kankinamas, tai paliko neišdildomą žymę jo gyvenime ir asmenybėje.

Lagerio sąlygos – nesuvokiamos ir nežmoniškos. Įprastame pasaulyje žmogus patenka į kalinimo įstaigą ir yra baudžiamas tuo atveju, jei pažeidžia kokias nors taisykles, kenkia. Kitaip yra lageryje. Vienas iš jame kalėjusių vyrų, paklaustas, už ką čia pateko, atsako: *Už ką mane? – perklausia Bolius jo akyse blyksteli keista pašaipa. – Tave? Mus visus? Už tai, kad kvėpuojam* (paryškinta mano – G. M.). *Kad gyvi esam. Lietuva be lietuvių!* (Gavelis 1990: 90–91). Taip romane išryškėja, kad veikėjai neranda racionalaus paaiškinimo, už ką lageryje atsidūrė visi jame kalintys. Ši kančia kelia traumą, nes yra nepaaiškinama ir atrodo beprasmė. Dėl to neretai romane *Vilniaus pokeris* lagerio siaubas perteikiamas pasitelkiant ironiją: Vytautas Vargalys pasakoja, kad virš lagerių būdavo parašyta *darbas daro gyvenimą saldų* (Gavelis 1990: 97). Nenuostabu, kad kai kurie lageryje kalėję veikėjai prarado tikėjimą: *jokie dievai jam nepadės. Nei Buda, nei Šyva, nei*

tasai žydelis Einšteinas (Gavelis 1990: 92); *Dievas irgi yra iškanuotas*⁶ (Gavelis 1990: 209). Apskritai trauminėje Gavelio literatūroje tikėjimas į Dievą rodomas kaip neįmanomybė.

Kūrinyje drastiškai parodoma, kaip lageryje iškreipiamos įprastos normos: ... *o visi slampinėja tarsi kurorte. Šiandien kažkokia komunistų šventė, pusryčiams gavot* (atkreiptinas dėmesys, kad šioje vietoje pasakojimą pirmuoju asmeniu pakeičia pasakojimas antruoju ir trečiuoju asmeniu) *po tikrą bandelę su marmeladu. <...> Keletas ruskelių rausiasi atmatose – šiandien niekas nerėks, neskirs karcerio, neišmuš dantų* (Gavelis 1990: 90). Buvimui kurorte prilyginamas bandelės su marmeladu davinyis ir galimybė netrikdomam raustis atmatose. Tokiu skausmingu paradoksu autorius pavaizduoja absurdišką, traumuojančią erdvę.

Orwello romane *1984-ieji* dramatinę įtampą kuria pagrindinių veikėjų, Džiulijos ir Vinstono tikėjimas, kad juos gali nukankinti, nužudyti, tačiau palaužti jų tikėjimo, idėjos, meilės vienas kitam neįmanoma. Visgi knygos pabaigoje kankinami abu veikėjai išduoda vienas kitą, o Vinstonas nušaunamas tik tada, kai yra galutinai „perdaromas“ – pamilsta Didįjį Brolių. Taip Orwellas apibendrina sovietinės sistemos mechanizmą, išryškina jos skirtumą nuo fašistinės: svarbu ne tiek sunaikinti žmogų, kiek jį visiškai perkeisti, paversti ideologijos iškamša. *Vilniaus pokeryje* vaizduojama labai panaši situacija. Rusų kilmės vyras pravarde Karosas, kuris Vargaliui lageryje buvo didžiausias autoritetas, atlaikęs žiauriausius kankinimus, jų metu <...> *košęs pro dantis sykiu su krauju: Niekada! Niekada! Vyrai, atminkit: niekada!* (Gavelis 1990: 156), galiausiai pasirodo televizoriaus ekrane kalbėdamas komunistinės propagandos žodžius (Gavelis 1990: 155–156). *Jo* (Karoso – G. M.) *nepriveikė nei Osvencimas, nei mūsų zonos viršininkas, tačiau pribaižė ramus, bedvasis Vilniaus žvilgsnis* (Gavelis 1990: 156). Tačiau čia svarbu išvelgti skirtumą: Orwello kūrinyje žmogų perkeičia kankintojai, ideologai. Gavelio romane Karosą perkeičia **ramus** gyvenimas Vilniuje: taigi šiam miestui priskiriamas ypatingai negatyvus poveikis. Žmogus galutinai yra palaužiamas ne fizine prievarta, tačiau mentalinėmis, kultūrinėmis priemonėmis.

Vilniaus pokeryje aprašoma, kokį būdą Vytautas Vargalys pasitelkė, kad ištvirtų lageryje, apsisaugotų psichologiškai: *Tai tarsi miegas be sapnų. Lageryje ištisas dienas vaikščiodavau ir kalbėdavau (dabar vaikštau ir kalbu), o iš tiesų būdavau anapus spygliuotų vielų, anapus paties savęs. Paskui neprisimindavau savo žodžių nei veiksmų, gal vien todėl pergyvenau visas baisybes* (Gavelis 1990: 9–11). Jau čia galima išvelgti skylančios asmenybės užuomazgas. Konkrečiu metu pagrindiniam veikėjui tai buvo išlikimo sąlyga, tačiau dėl to patirtys lageryje sunkiai prisimenamos, yra panašios į slogų sapną ir kartu yra apnikusios jo sąmonę. Pamažu joje įsivyrėja destrukcija, šizofreniškas pasaulėvaizdis, haliucinacijos.

⁶ Iškanuotas – Gavelio terminas, apibūdinantis žmogų, kuris tapo visiškai pavaldus sovietiniam režimui.

4.2. Šizofreniška ir skeldėjanti Vytauto Vargalio sąmonė

Pasak Arthur G. Neal, *nacionalinės traumos sąlygomis ryšiai ir ribos tarp tvarkos ir chaoso, šventybės ir pasaulietiškumo, gėrio ir blogio, gyvenimo ir mirties pasidaro labai neryškios* (Neal 1998: 5). Nors šis apibrėžimas taikomas nacionalinei traumai apibūdinti, jis labai gerai atitinka ir Vytauto Vargalio pasaulėvaizdį, kuriame ribos tarp reiškinių, minimų Neal citatoje, sunykusios.

Nuo pat romano pradžios skaitytojas susiduria su keista, šizofreniška pagrindinio personažo asmenybe. Vytautas Vargalys teigia, kad labai svarbu, kaip prasideda diena: ar sąmonėje pasirodantys vaizdiniai tėra kokie nors prisiminimai, ar išnyra pirmąsyk. Jeigu jie nauji, pavojinga, nes *tokiomis dienomis atsiveria pragarmės ir ištrūksta iš narvų žvėrys. Tokiomis dienomis lengvesni daiktai sveria daugiau už sunkesnius, o kompasai rodo kryptis, kurioms nėra vardų* (Gavelis 1990: 4). Pagrindinis veikėjas savo būseną atskleidžia mitologiniais įvaizdžiais: iš narvų ištrūkę žvėrys – kažkas nesuvaldoma, galbūt taip įvardija mintis, jausmus, impulsus, veiksmus; kompasai, rodantys bevardes kryptis – procesai, kurių pagrindinis veikėjas negali įvardyti. Dėl to galima interpretuoti, kad traumuotas žmogus – asmuo, netekęs pamatinių orientyrų gyvenime, pasaulis jam virsta bevardžiu chaosu. Jo sąmonėje ir būtyje įsivyrąja destrukcija ir Vytautas Vargalys nesijaučia pajėgus to suvaldyti. Šį įspūdį dar labiau sustiprina haliucinacijas primenantys vaizdiniai: *Tik tada suvokiau, kad neliečiu kojomis žemės, kybau ore, išskleidęs rankas. Tarsi paukštis sparnus* (Gavelis 1990: 5). Dėl to šio personažo nuolat lyg mantra kartojamas teiginys, kad esminiai ramsčiai jo gyvenime yra blaivus protas, šalta logika ir atsargumas (Gavelis 1990: 21) skaitytojui kelia įtarimą dėl žodžių ir būsenos bei veikslių neatitikimo. Vytautas Vargalys vienu metu gali jaustis ir lavonas, ir naujagimis, ir beprotis, ir genijus (Gavelis 1990: 95).

Kaip minėta, pagrindinis veikėjas pats save mėgina įtikinti, kad trys banginiai, ant kurių laikosi jo pasaulis – blaivus protas, šalta logika ir atsargumas (Gavelis 1990: 21). Visgi romane ne sykį pavaizduojama, kad yra ne visai taip: *Gatvės vėl virto gatvėmis (kitokiomis gatvėmis), medžiai – medžiais (kitokiais medžiais), tačiau naujas status quo tik pagilino vidaus sumaištį. <...> Žemė sprūdo man iš po kojų* (Gavelis 1990: 42). Traumuotam veikėjui aplinka kartais atsiveria kaip kitokia reliatyvi tikrovė, jis pasaulį mato *kitaip* ir jam nepavyksta konkrečiau įvardyti, kas yra tas *kitaip*. Pastangos sukontroliuoti savo gyvenimą dažnai lieka bergždžios. Bejėgiškumą dar labiau sustiprina tai, kad Vytautas Vargalys nuolat netenka brangių žmonių: *Turėjau motiną, bet jos nebeturiu. Turėjau tėvą – jis pasirodė ir vėl dingo. Turėjau mylimą žmoną – ją pasiglemžė Jie. Turėjau draugą – Jie jį nužudė. Ką Jie padarys Lolitai?* (Gavelis 1990: 123). Trauminė atmintis Vytautą Vargalį verčia jaustis auka: *Jie* pražudo artimiausius jo žmones, jis nesijaučia galintis kontroliuoti savo gyvenimo. Kartais jį išstinka košmariškos haliucinacijos: ima siaurėti gatvės,

pasieniai pilni sumuštų žmogystų, kai kurios be akių, be nosių (Gavelis 1990: 43), o kartais tiesiog aptemsta sąmonė: *Paskui keliasdešimties valandų tarpas dingso iš mano sąmonės* (Gavelis 1990: 47). *Vilniaus pokeris*, ypač Vytauto Vargalio pasakojimas – pasakojimas, apstus haliucionuojančio žmogaus vaizdinių („demaskuodamas“ bibliotekos praktikantę Vaivą jis nurengia ją ir ten, kur turėtų rasti moters lyties organą, neaptinka visiškai nieko (Gavelis 1990: 173). Jis sutinka ponią Giedraitienę, su kuria dar paauglystėje turėjo intymių santykių, ji pradeda nusirenginėti ir šiai nusimetus visus drabužius, Vargalys atpažįsta buvusios žmonos Irenos kūną (Gavelis 1990: 186). Taigi skaitytojas išvelgia akivaizdų neatitikimą tarp pagrindinio veikėjo žodžių ir jo regimų vaizdinių, elgsenos, būsenos – neįtikimos haliucinacijos pačiam Vytautui Vargaliui neatrodo beprotiškos.

Kada būna apimtas aptemusios trauminės atminties keliamos sąmonės būsenos, Vytautas Vargalys gali imtis impulsyvių ir agresyvių veiksmų: *Nelabai pamenu, kaip griebiau ją ir sugrūdau į krėslą, kaip mygiau jos traškantį kaklą, <...> nelabai pamenu, ką rengiausi iš jos iškvosti* (Gavelis 1990: 183). Tokiais momentais atmintis trūkčioja, pats pagrindinis personažas negali paaiškinti savo veiksmų, yra genamas impulsyvios, brutalių jėgų. Tai – asmenybės destrukcija, griaunanti jo paties pasaulį ir kartu kelianti grėsmę kitiems.

Šio veikėjo pasaulis suskilęs: *Aš nežinau, kaip radau Lolitą. Radau dalimis: iš pradžių kūną, o paskui – po truputį, be galo sunkiai – ir dvasią* (Gavelis 1990: 192). Traumuotas veikėjas negeba pasaulio matyti kaip visumos, daugelis reiškinių ir objektų kaip ir jo paties atsiminimai plūduriuoja paskiri, nesusieti. Cituotą sakinį galima laikyti ir pranašinga preliudija tolimesniems romano įvykiams: Lolitą, kurią *rado dalimis*, vėliau iš tiesų sukapojo į atskiras dalis. Šiai merginai Vytauto Vargalio motina priminė Lietuvą, tačiau panašiai būtų galima pagalvoti ir apie pačią Lolitą – padalytą ir suniokotą – tad šią romano vietą galima laikyti ir nacionalinės Lietuvos traumos alegorija. Kūrinyje yra ir kita pranašinga vieta: Vytautas Vargalys, mąstydamas apie tai, kad norėtų visiškai pasisavinti Lolitą, pripažįsta: *O kažkur, pačiame dugne, rangosi šlykštus dvokiantis kirminas: mano beprotybė ramiai tvirtina, kad galėčiau pats šitai* (suluošinti Lolitą – G. M.) *padaryti, pats ją subjauroti. Pakaktų tik...* (Gavelis 1990: 193). Nutylėjimas citatos pabaigoje neleidžia tiksliai įvardyti, kokių veiksmų galėtų imtis Vytautas Vargalys, tačiau leidžia išvelgti grėsmingas mintis, kirbančias sąmonėj, *kažkur pačiame dugne*, kurios romano pabaigoje išsipildo.

Grožiniai tekstai apie traumines patirtis įvairiomis literatūrinėmis priemonėmis imituoja traumuoto žmogaus sąmonę, trauminius atsiminimus: fragmentiška struktūra, nutylėjimais, trūkčiojančiu pasakojimu. Šiomis tyrėjų išvalgomis paranku aiškinti autoriaus kūriniių struktūrą: *Vilniaus pokerio* ir *Berankio* pasakojimai – nenuoseklūs, pilni haliucinacijas primenančių segmentų ir ypač – pasviru šriftu išskirtų teksto fragmentų, kurie ir imituoja trauminius atsiminimus,

atsitiktinai, prieš veikėjo valią įsibraunančius į sąmonę. *Vilniaus pokeryje* ne visi pasviru šriftu išskirti teksto fragmentai yra atsiminimai iš lagerio, kankinimų. Kartais tai – vaikystės momentai, panašu, kad netrauminiai, pvz., pirmojo lytinio akto patirtys (Gavelis 1990: 16). Kai kuriais atvejais tokie intarpai atsiranda, kai Vytauto Vargalio dabartyje nutinka kas nors, kas sukelia asociacijas su lageriu, kankinimais. Tačiau šitaip nutinka ne visad: labai dažnai trauminiai atsiminimai išnyra visiškai netikėtai, be asociacijų lygiai kaip ir romano pasakojimas po tokių kartais ir labai drastiškų intarpų tęsiamas lyg niekur nieko (pvz., Gavelis 1990: 8, 9).

Traumos grožinės literatūros tyrėjai taip pat atkreipia dėmesį, kad tokiuose tekstuose dažnai pasitaiko pasikartojimų, kurie yra skeldinčios sąmonės atspindys; kai kurie jų turi daugiau emocinį krūvį, nors tekste gali atrodyti paskiri, nelogiški. Gavelio *Vilniaus pokeryje* nuo pat Vytauto Vargalio istorijos pradžios iki jos pabaigos kartojasi pūvančių lapų tvaiko motyvas: *Nuo jos sklido keista drėgna šiluma, lyg nuo pūvančių lapų krūvos* (Gavelis 1990: 14). Romano veikėjas nuolat užuodžia šį kvapą (Gavelis 1990: 18, 28, 225, 237). Apskritai, uoslę dirginantys jutimai Gavelio kūryboje gana sureikšminti, pvz., kūrinyje *Prarastų godų kvartetas* (1996–1997) (Gavelis 1997: 31, Gavelis 1990: 332). Dar vienas nuolatinis pasikartojimas *Vilniaus pokeryje*, kuris jau šiek tiek aptartas: blaivus protas, šalta logika ir atsargumas (Gavelis 1990: 21, 22, 29, 41, 235). Šis pasikartojimas nesutampa su Vytauto Vargalio elgesiu, iš kurio ne sykį susidaro įspūdis, kad pagrindinis veikėjas haliucionuoja, klejoja (iš miesto dingę paukščiai, pakilimas į orą ir išsilaikymas jame, sustingęs miestas). Tai verčia nepasikliauti tekstu ir tuo, ką traumuotas personažas kalba apie save. Dar vienas dažnai pasikartojantis motyvas – Vytautas Vargalys vis klausia, kur dingo paukščiai (Gavelis 1990: 5, 215). Ypač sureikšminami Vilniuje vaikštinėjantys ir skraidantys karveliai. Vargalys jų vis pasigenda, nors šių paukščių labai nemėgsta. Svarbi detalė: iš paskutinio, jau mirusio ir persikūnijusio į šunį, Gedimino Riaubos (geriausio Vytauto Vargalio draugo) pasakojimo skaitytojas sužino, kad miręs Vargalys persikūnija į karvelį. Taigi paradoksalu, tačiau pagrindinis veikėjas virsta tuo, ko nekenčia. Kartu tai dar sykį atkreipia dėmesį, kad personažo žodžiai dažnai nesutampa su jo elgesiu, pasirinkimais.

Destrukcija šiame romane pasireiškia vertybių, kurios yra asmenybės pamatas, griuvimu. Vytautas Vargalys, norėdamas, kad kuo mažiau žmonių patirtų *Jų* įtaką, dar lageryje sau davė amžiną priesaiką neturėti vaikų (Gavelis 1990: 159). Pasaulis jam yra nesaugi vieta, kurioje žmogus turi atrasti, ar verta gyventi, nes pats gyvenimas dažnai atrodo kaip klaiki, nesuvokiama bausmė nežinia už ką. Po Gedimino Riaubos koncerto nutinka nežymus įvykis: *Ji ūmai suspurdėjo kaip pagautas paukštis ir pravirko. Tai buvo ženklas, jog dar galima gyventi. Kol žmogus geba verkti, jis dar egzistuoja* (Gavelis 1990: 129). Taip netiesiogiai išreiškiama, kad iš tiesų Vargalys nuolat klausia savęs, ar verta, ar neverta gyventi, jį persekioja nebūties šešėlis. Traumuotas personažas visiškai sukaustytas *Jų* įtakos baimės, tad atsisako minties turėti vaikų, kad šiems netektų patirti to

paties, ar kad jie nuo mažens nebūtų *iškanuoti*. Tačiau ir šiuo atveju negalima pasikliauti pagrindiniu veikėju: Stefanija pasakoja, kaip *Vargalys klūpojo ir maldavo, kad palikčiau jo vaisių, beprotiškai norėjo sūnaus* (Gavelis 1990: 334). Taip vėl išryškėja neatitikimas tarp to, kaip pagrindinis veikėjas reprezentuoja save, ir kaip jį reprezentuoja jo elgesys ar kiti personažai. Skaitytojui painu vertinti, kurio veikėjo lūpomis pasakojama tiesa. Kita vertus, pats Gavelis ir siekė parašyti romaną, kuriame nebūtų vieno teisingio pasaulio matymo, kuriame visų veikėjų pasaulėvaizdis teisingas: *Vietoj neapeliacinio „taip yra“, kuriuo niekas nebenorėjo tikėti, įsigalėjo „taip manau“* (Gavelienė, Jonynas, Samalavičius 2007: 180). Logika ARBA vienaip, ARBA kitaip pakeičiama logika IR taip, IR taip (Gavelienė, Jonynas, Samalavičius 2007: 182).

Kūrinyje traumuojanti sovietizacija pavaizduojama kaip tikra kūno liga, sindromas. Vytautas Vargalys sutinka gydytoją Kovarskį, kuris pasakoja apie savo atrastą Kovarskio ligą, sukeliančią Vilniaus sindromą: *Dingsta meilės jausmas... Savigarba... Išdidumas... <...> Kinta kalba. Kartais man rodo, kad išsyk galėčiau pažinti paliestąjį Vilniaus sindromo užsimerkęs, vien iš kalbos. Dingsta vaizdingi žodžiai, spalvos, nuotaika. Lieka aibės sustingusių konstrukcijų, vis tokių pat, beprasmių ir beveidžių... Galiausiai prasideda kūno deformacijos. Išsiklaipo sąnariai, auga keisti gumbai netikėčiausiose vietose, akys palieka tuščios* (Gavelis 1990: 223–224). Taip įvardijamas procesas, kada žmogus tampa iškanuotas, t. y. pavaldus sovietinei sistemai, persisunkia jos ideologijos. Citatoje galima įžvelgti eiliškumą: pirmiausia asmuo degraduoja dvasiškai, vertybiškai, sunyksta jo asmenybės pamatas (nebegeba mylėti), tada šitai pasireiškia sustingusia negyva kalba, o galiausiai destrukcija netgi ima keisti kūną.

Kultūroje nuo senų laikų įsitvirtinusi tamsos ir šviesos opozicija; šviesa siejama su tuo, kas teigiama, o tamsa atvirkščiai – su tuo, kas neigiama. Romane ši priešprieša irgi ryški, tačiau pateikiama atvirkščiai: tamsa pagrindiniam veikėjui maloni, o šviesos jis vengia, taigi destruktivus traumos poveikis pasireiškia per pakitusį šio kultūros elemento vertinimą. Vytautas Vargalys nuo pat vaikystės itin mėgdavo būti ten, kur tamsu (Gavelis 1990: 117). Kitoje vietoje rašoma: *Šviečia saulė, tai yra visų baisiausia. Tamsa tave išgelbėtų* (Gavelis 1990: 204). Po šio sakinio romane seka labai kraupi atsiminimo apie kankinimus lageryje scena. *Tamsa išgelbėtų* gali reikšti tai, kad smurtas lageryje daugiausiai buvo vykdomas šviesiu paros metu, o aprašomas kankinimas – gražią saulėtą dieną. Tačiau panašu, kad lageryje būdavo tik saulėtos dienos, o gražių – niekada. Vytauto Vargalio nuo mažų dienų kilęs pomėgis tūnoti tamsoje – netiesioginis įvardijimas, kad šio veikėjo būtis yra nuolat slapstytis ir saugotis.

Romane trauma labiausiai reiškiasi kaip asmenybės destrukcija: Vytauto Vargalio sąmonė skeldėja, jis patiria haliucinacijas, nesugeba jų atskirti nuo realybės. Skaitytojas gali nuolat pastebėti, kad pagrindinio veikėjo žodžiai ir elgsena nesutampa, kitų personažų pasakojimai apie jį kartais visiškai skiriasi nuo pagrindinio veikėjo teiginių. Jis nepajėgus sukontroliuoti savo

gyvenimo, kartais netgi veiksmų, elgiasi smurtingai. Grėsmingi nutylėjimai byloja apie kažką negerą.

4.3. Kova su *Jais*. Tapatumo paieškos

K. Erikson yra aprašęs dezintegrojančią nelaimių, kuriančių masines ir kolektyvines traumas, poveikį, ryškią atskirtį tarp patyrusių traumą ir *kitų* (Erikson 1998, 183). Romane *Vilniaus pokeris* vaizduojama, kaip pagrindinis veikėjas, išgyvenęs kankinimus ir prievartą lageryje, kuriame buvo tik dvi grupės žmonių (kaliniai ir kankintojai), net ir seniai ištrūkęs į laisvę pasaulį vis tiek mato taip pat – skirsto žmones tik į dvi grupes. Šio veikėjo santykį su pasauliu galima apibūdinti jo paties nuolat pabrėžiama priešprieša „Aš-*Jie*“. Jis visus sutiktus žmones skirsto į savuosius (kaip ir jis patiriančius *Jų* prievartą) ir *Juos* (totalitarinio blogio atstovus). Kitokių pasirinkimų Vytauto Vargalio pasaulyje nėra. Trauminė atmintis verčia šį veikėją labai susiaurinti savo požiūrį į kitus, taigi ir į pasaulio reiškinius apskritai. Toks pasaulio matavimas tampa pavojingas pačiam Vargaliui, nes jis, būdamas pasiryžęs naikinti kiekvieną, kurį priskiria nekenčiamai grupei, galiausiai drastiškai nužudo (sukapoja į gabalus) savo mylimą moterį Lolitą, nes aptemus sąmonei merginą palaiko viena iš *Jų* (Gavelis 1990: 240–241). Šio personažo veiksmus valdo besąlyginė neapykanta sovietams.

Nuolatinė Vytauto Vargalio būseną – įtampa, kurią kelia laukimas kažko baisaus, visame kame mėginimas išvelgti slaptą negatyvią prasmę; įtarumas tampa nuolatinis traumoto veikėjo palydovu: *kartais atrodo, kad viskas pasaulyje vyksta man* (Gavelis 1990: 6). Toks gyvenimo būdas, panašus, veikėjui nepadedą įveikti traumos ir dar labiau pagyvina jos gimdomus „vaiduoklius“: jis su nepasitikėjimu žvelgia į naujai sutiktus asmenis ir net tuos, kuriuos laiko savais, bet kada gali pradėti įtarinėti esant vienais iš *Jų*. Toks Vytauto Vargalio požiūris neleidžia užmegzti artimų ryšių, dėl to vienoje romano vietoje jis skausmingai pripažįsta: *be galo noriu numirti. Kad kas žinotų, koks aš vienas!* (Gavelis 1990: 22). Kitur atskleidžiamas situacijos paradoksas: *Buvau absoliučiai vienišas, bet nė mirksnį negalėjau likti vienas, išvengti Jų pragaištingos globos* (Gavelis 1990: 33). Lageryje traumoto veikėjo pasaulis – vienatvės, kurioje jis jaučiasi nuolat stebimas ir persekiojamas, pasaulis. Vytautas Vargalys ištrūko iš lagerio, tačiau neišsivadavo iš ten sukeltos traumos pasaulėvaizdžio.

Panašiai kaip graikų mitologijos herojus Heraklis traumoti personažai Gavelio tekstuose linkę prisiskirti sau ypatingai sunkią naštą ar užduotį. Vytautas Berankis save identifikuoja kaip žmogų, nešiojantį 26 sielas ir jaučiantį atsakomybę už jas, o Vytautas Vargalys išsikelia neįveikiamą užduotį: išsiaiškinti *Jų* prigimtį, sistemą, demaskuoti *Juos*. Tai, kaip ir pats įvardija – metafizinis uždavinys: *Žemės rutulys, spėriai riedantis į pradžią, nesuka galvos dėl tokių metafizinių*

problemų, jis pernelyg užimtas riedėjimu į pražūtį (Gavelis 1990: 26). Abu traumuotus veikėjus sieja tai, kad jie hiperbolizuoja atsakomybę, kurią patys susikuria. Dėl to galima interpretuoti, kad dėl traumos jiems sunkiai sekasi suvokti galimybių ribas ir kartu personažai linkę pervertinti savo, kartu ir kitų veiksmų reikšmę. Tai pripažįsta pats Vytautas Vargalys: *Negana to, savimyla ir tuštybė vis kužda, kad esi pirmasis, atskleidęs pasaulio sąrangą, Gėrio ir Blogio struktūrą. Tai pavojingiausias žengiančio Keliu paklydimas* (Gavelis 1990: 29). Taigi traumuotas veikėjas, viena vertus, vaizduojamas kaip labai pažeidžiamas ir, kita vertus, linkęs gerokai pervertinti kai kurias savybes ar galimybes. Panašiai esti ir su Vytauto Vargalio pasididžiavimu – jo lytiniu organu, kuris, pasak jo paties, yra nepaprastai didelis. Ant jo lageryje kankintojų išdeginti randai, rodos, ne suluošino, *o keistai pagelbėjo: tasai randuotas žvėris, užuot bauginęs, žadina moterims trigubą geismą* (Gavelis 1990: 37). Tačiau kita romano veikėja, Stefanija, teigia priešingai: *turbūt todėl tokio milžino kūne liko toks menkas, bejėgis, mažytis daiktelis, tokios išvis nesu regėjusi <...>, todėl Vargalys visą gyvenimą stengėsi įrodyti sau ir kitiems, kad yra tikras vyras, visų vyrų vyras* (Gavelis 1990: 344). Tai verčia skaitytoją dvejoti traumuoto veikėjo žodžiais, ženklina neadekvačią jo savivertę.

Vilniaus pokeryje prabylama ir nacionalinės traumos, politinės atminties temomis: *Visi mes, lietuviai, prieš laisvus europiečius ar amerikonus jaučiamės tarsi negrai prieš baltuosius: pavydim ir nekenčiam, turim jiems labai pagrįstų kaltinimų, jaučiamės teisūs, bet kartu niekad negalim atsikratyti nepilnavertiškumo komplekso* (Gavelis 1990: 124). Assmann atkreipia dėmesį, kad didelės, galingos tautos linkusios puoselėti apie save sėkmingo herojaus mitą, akcentuoja laimėjimus ir pergales. Mažos nacijos dažniausiai kuria apie save tragiško, kenčiančio herojaus, aukos mitą ir labiau pabrėžia tuos istorijos momentus, kada tauta buvo pavergta, okupuota ir pan. (Assmann 2007: 217). Šie momentai akcentuojami ir romane *Vilniaus pokeris*. Tai, kad Gavelis daugelyje savo kūrinių vaizduoja pesimistinę Lietuvos ateitį, yra pastebėjęs ir Samalavičius: *Taip apokaliptiškai autorius užbaigia (kūrinyje Paskutinioji Žemės žmonių karta – G. M.) savo niūrią, pesimistišką kolonizacijos procesų suardytos visuomenės viziją, nepalikdama jokios iliuzijos dėl to, kad kolonizuota tauta gali susigrąžinti savo prarastą metafizinį kūną* (Gavelienė, Jonynas, Samalavičius 2007: 262). Aukos sąmonę patvirtina įvykiai, kada lietuviai atsiduria per žingsnį nuo šlovės ir taip ir nepasiekia jos: *Visi mes netenkam karūnos paskutiniausią mirksnį, visad teškiemės į žemę per tris žingsniu nuo namų. Tokia nelemta yra mūsų lemtis* (Gavelis 1990: 155). Iš šių citatų matyti, kad Gavelio tekstuose veikėjai apie save kaip lietuvių tautą linkę kurti ir palaikyti aukos mitą: mąstydami apie istorinę praeitį labiau akcentuoja pralaimėjimo, pavergimo momentus, linkęs jaustis nuskriausti. Šiuo atveju personažo individuali trauminė atmintis neatsiejama ir nuo nacionalinės traumos. Kartu tai stiprina Vytauto Vargalio įprotį mąstyti Saviškiai-Jie kategorija.

Trauminės atminties atveju sudėtinga formuoti identitetą, nes trauminiai atsiminimai, būdami paskiri, tarsi „išalę“ ir atsieti nuo konteksto, asmeniui neleidžia sukurti nuoseklaus naratyvo apie save. Visgi Vytautas Vargalys nepaliauja mėginti įtvirtinti tapatumo ir pirmiausia – kaip lietuvio. Šitai taip pat nėra lengva, nes kaip rašoma romane *lenklaikis, vokietmetis, prieš juos ir po jų – rusų valdžia. Lietuviškojo Vilniaus nė neprisiminsi, jis teka vien Nerimi, su jos vandeniu vis suka ir suka ratą* (Gavelis 1990: 26). Pagrindinio veikėjo paranojiškas įtarumas neleidžia ne tik kalbėti apie traumą (apie lagerį retkarčiais pasakoja nebent Lolitai), bet ir išreikšti minčių, netgi ant popieriaus (Gavelis 1990: 209). Vytautas Vargalys tiki, kad idėjas gali patikėti tik upei. Neris laikoma pačia patikimiausia kovojant su *Jais*: būtent jai patiki visas paslaptis, Neris yra viską išsauganti atminties upė (Gavelis 1990: 209). Apsakyme *Berankis* svarbus teksto elementas, kurį galima suvokti kaip metaforą, taip pat yra upė – ištikus metus speiguotame krašte niekad taip ir neužšalanti. *Vilniaus pokeryje* Neris upė irgi galima laikyti metafora, dar tiksliau – tautos atminties metafora: *Neris – Vilniaus laiko upė, atminties upė. <...> Neris vanduo suka ir suka ratu, gali daugyšk įbristi į tą pačią srovę. Gali pasemti vandens, mačiusio Vilniaus įkūrimą, išgerti gurkšnį, kurį kitados jau gėrė Geležinis Vilkas. <...> Neris viską mena <..>*. (Gavelis 1990: 23). Neris pirmiausia siejama su svarbiausiu miestu Gavelio kūryboje – Vilniumi. Panašiai kaip ir apsakyme *Berankis* upė priešinasi aplinkai (niekad neužšąla ten, kur viską kausto ledas), taip ir čia upei priskiriama jai nebūdinga savybė – cikliškumas, to paties vandens cirkuliacija tarsi rate. Taip pat upė siejama su senąja Lietuvos istorija (legenda apie Geležinį Vilką), taigi su Vilniaus įkūrimu, kartu ir pačios Lietuvos iškilimu. Neris priešinama pačiam Vilniui, kuris nebeišsaugojo savo identiteto, atminties. Kaip minėta, kalbant apie Nerį pabrėžiamas cikliškumas, kurį galima laikyti aliuzija į archetipinį senąjį mąstymą, vyravusį mūsų kultūroje prieš įsigalint krikščionybei. Tad justis ilgesys pirmąsias kultūros, savo giliausių šaknų, nuo kurių atskyrė sovietinio režimo propaganda.

Trauma susiaurina pagrindinio veikėjo žvilgsnį į pasaulį: žmones jis skirsto arba į savuosius, arba į *Juos*. Visus, kuriuos priskiria *Jiems*, Vargalys siekia sunaikinti. Romane parodoma, kad šitokia pasaulėžiūra ir iš jos kylantis elgesys baigiasi tragiškai – jis nužudo mylimąją Lolitą. Įtarumas pažeidžia gebėjimą kurti artimus ryšius, dėl to pagrindinį veikėją persekioja nepakeliama vienatvė. Vytautas Vargalys toks nepatikus, kad savo idėjų neišsako jokiam žmogui, netgi nesurašo jų popieriuje – patiki jas vien Neris upei. Romane ryški traumos pažeisto personažo tapatumo problemika. Vytautas Vargalys stengiasi jį atkurti: pirmiausia šitai daro remdamasis istorine atmintimi. Tačiau joje linkęs išvelgti pralaimėjimo ir pavergimo (nacionalinės traumos) momentus. Be to, kad tapatumas išties būtų suformuotas, būtina įtvirtinti atmintį (pasakoti, užrašyti, perduoti kitiems), o šito padaryti neleidžia veikėjo paranojiški įtarinėjimai. Taigi trauminė atmintis neleidžia šiam veikėjui atkurti identiteto.

4.3. Trauma ir intymus ryšys

Gailienė savo monografijoje išskiria svarbiausius veiksnius, padėjusius nepalūžti patyrusiems traumą (Gailienė 2008: 198–200). Vytauto Vargalio atveju, ko gero, galima išskirti du pagrindinius veiksnius: kovą su *Jais*, kuri, nors ir sekina pagrindinį veikėją, yra jo gyvenimo tikslas bei prasmė, ir santykis su moterimis, ypač – su Lolita. Palengvinti realybę, pamiršti kančią padeda netgi ir trumpalaikis atsitiktinis fizinis artumas (Gavelis 1990: 216).

Vytautas Vargalys į lagerį pateko labai anksti, būdamas jaunas paauglys. Šitai sutrikdė santykį su moterimis, neleido jam susiformuoti: buvo įkalintas taip ir nepažinęs tikros moters (ryšį su ponia Giedraitiene įvardija kaip suteikusį labai ribotą patirtį, nes ši tebuvo *vien gašli patelė, gosli, sadistiška vergvaldė*, o Janė, atėmusi nekaltybę, nebuvo jo moteris (Gavelis 1990: 81). *Nespėjau pažinti tikros moters, o lageris viską galutinai sudarkė. Mėnesių mėnesius, metų metus jų nemačiau* (Gavelis 1990: 81). Taip pat išryškėja šiam Gavelio kūrinii būdingas traumos aspektas. Netekęs tiesioginio kontakto su jomis, Vargalys lageryje regėdavo kraupokus su moterimis susijusius vaizdinius, o ir pačios moterys jam ėmė rodytis kaip mitologinės būtybės (Gavelis 1990: 81). Taip parodoma, kad vyras, atskirtas nuo moters ir negalėjęs jos pažinti, regi iškreiptą pasaulio vaizdą. Dirbtinė vienos lyties asmenų atskirtis nuo kitų taip yra trauma.

Po lagerio Vytautas Vargalys išgyveno „Naručio“ periodą – laiką, kuris panašiai kaip ir daugelis lagerio patirčių, beveik išsityrynė iš jo atminties (Gavelis 1990: 78). Tuo metu labiausiai „gelbėjo“ alkoholis: *Tebuvo vienintelis kelias patikrinti, kas yra haliucinacija, o kas realybė – dar išgerti. Tuomet haliucinacijos dažniausiai pranykdavo* (Gavelis 1990: 80). Taigi matyti, kad po lagerio pagrindinio veikėjo gebėjimas priimti realybę tapo nebeadekvatus. Būtent tada Vytautas Vargalys sutinka pirmąją jo gyvenimui didelę įtaką padariusią, iš girtuoklystės ir valkatavimo padėjusią išbristi moterį Ireną: *Ji ilgai buvo mano draugas – tasai vienintelis, tikrasis, tavo paties dalis. Irena privertė mane suvokti, kad šiam pasauly vyras nieko nereiškia be moters. <...> Ji pagimdė mane* (Gavelis 1990: 81–82). Santykis su ja padėjo atsinaujinti Vytauto asmenybei, jo gyvenimui. Vėliau Vytautas Vargalys nutraukia sątus su Irena, nes jam ima atrodyti, kad ši tapo *iškanuota*. Visgi, kaip ir daugeliu kitų atvejų, skaitytojas negali pasikliauti šio veikėjo sprendimu, ar taip išties nutiko: mylimąją Lolitą Vargalys taip pat priskyres *Jiems* nužudė, o paskui suvokė klydęs. Stefanija teigia, kad Vytautas Ireną paliko, nes ši buvo nevaisinga. Taigi romane Vytautui Vargaliui santykis su moterimis svarbus, nes suteikia prasmės, padeda gyti, *pagimdo* jį. Tačiau traumos pažeista sąmonė, įtarumas neleidžia šiam santykiui išsivystyti.

Ireną Vytautas Vargalys ėmė šnipinėti (Gavelis 1990: 85). Parodoma, kaip pakinta pagrindinio veikėjo požiūris į mylimąją: *Klausiau jos gergždžiančio balso, žiūrėjau į spuoguotą veidą, išklampusius pirštus, išpampusias krūtis, paslėptus po storais naktiniais marškiniais, bet*

nesunkiai numanomus mėsgalius ant šlaunų (Gavelis 1990: 88). Priskyres Ireną *Jiems*, Vargalys ima bjaurėtis ja, groteskiškai apibūdina išvaizdą. Būtina atkreipti dėmesį, kad šiame romane *Jiems* apskritai būdingi tam tikri fiziniai bruožai – deformacijos, išsigimimai (Gavelis 1990: 117). *Iškanavimą* netgi mėginama apibūdinti kaip fiziškai pasireiškiančią jau aptartą ligą – Kovarskio sindromą. Visi šie teksto elementai parodo pakitusį Vytauto Vargalio santykį su savo gelbėtoja: vertinant iš pagrindinio personažo perspektyvos, jis vykdo savo gyvenimo užduotį, kovą su *Jais*. Tačiau kartu taip parodoma, kad trauma šiam veikėjui neleidžia pasitikėti niekuo, verčia įtarinėti, dėl to jis pasmerktas vienatvei, nes mylimus žmones priskirdamas *Jiems* arba palieka, arba sunaikina. Trauminė atmintis visiškai pažeidžia intymų ryšį.

Tam tikru metu prieglobstį radęs santykiyje su Irena, vėliau Vytautas Vargalys jį randa ryšyje su saugumiečio dukra Lolita. Kažkada romaną skaitytojus pribloškė ir netgi piktino erotinėmis scenomis. Devyniasdešimt devintasis romano puslapis – odė Lolitai, jos kūnui, draugystei su ja, per kurią Vytautas Vargalys lengviau išveria savo realybę, atranda prasmę gyventi: *tai tikras ryšys. Kol tokie dalykai egzistuoja pasauly, vien dėl jų verta gyventi. (Gal tatai ir vadinasi meilė?)* (Gavelis 1990: 100). Vytautas Vargalys yra ne tik sudėtingas trauminės patirtis išgyvenęs veikėjas, bet ir tas, kuriam nebuvo suteikti tinkami asmenybės ir vertybiniai pamatai: šeimoje tvyrojo chaosas, o lageryje vadovautasi įprastam pasauliui svetima logika ir taisyklėmis, viešpatavo destrukcija, vyrai buvo atskirti nuo moterų, kėsdavo pažeminimus ir smurtą. Retorinis Vytauto Vargalio klausimas *Gal tai ir vadinasi meilė?* išduoda, kad neturi orientyrų, leidžiančių atpažinti tokius reiškinius kaip meilė. Jis nesugeba užtikrintai įvardyti savo būsenų ir jausmų. Vargalio asmenybė yra tarsi be pagrindo, nėra dėl nieko neužtikrinta ir dėl visko abejoja. Jis pasakoja įvykius, vaizduoja meilės scenas su Lolita, tačiau negali savęs įvardyti kaip žmogaus, patyrusio ir žinančio, kas yra meilė, nes nėra užtikrintas, kas tai yra. To negali padaryti, nors Lolita tampa vieninteliu žmogumi, kuriam gali pasakoti apie lagerio baisybes (Gavelis 1990: 97). Kartu tai liudija, kad vyro santykis su moterimi šiame romane išskirtinis.

Vytauto Vargalio lūpomis pasakojama jo ir Lolitos meilės istorija skamba kone idiliškai (Gavelis 1990: 99). Tačiau daugelis kitų romano vietų verčia sudvejoti, ar traumotų personažų gyvenime idiliška meilė išties egzistuoja. Santykiai tarp vyro ir moters šiame romane neretai primena liguistą prierašumą. Stefanija bijojo Vytauto Vargalio ir kartu garbino jį (Gavelis 1990: 347). Panašiai kalba ir Lolita Vytautui: *Visad svajojau tave sutikti, – sako Lolita, – tu baisus žmogus. Galbūt baisiausias, kokį esu mačiusi* (Gavelis 1990: 106). Panašius jausmus puoselėjo ir buvusiam vyrui Teodorui: *juste jutau, kad laužo ir kankina mane mano pačios labui...* (Gavelis 1990: 201). Lolita jaučiasi neišbaigta kaip asmenybė, laiko save ne laisvu žmogumi, o buvusio vyro Teodoro kūrinium. Trauminė atmintis šiame romane pažeidžia personažų tapatumą, verčia šlietis prie kito netgi destruktyviame, žalojančiame ryšyje. Vytautas Vargalys nesugeba atpažinti meilės, ją

atranda ryšyje su saugumiečio dukterimi. Lolita ir Stefanija baimę tapatina su meile. Tai leidžia interpretuoti, kad romane trauminių atsiminimų persekiojami veikėjai mezga nesveikus santykius, kuriuose, Vytauto Vargalio tėvo lūpomis kalbant, *aukos patenkintos savo žudikais* (Gavelis 1990: 118).

Lolitos personažas taip pat turi trauminę atmintį: ji labai nelinkusi pasakoti apie savo praeitį, ypač apie vyro mirtį (ją nusako labai lakoniškai ir apskritai vengia apie tai kalbėti (Gavelis 1990: 109). Taigi jos trauma susijusi su žuvusiu vyru Teodoru. Apie jį pasakoja tik prispirta, primygtinai prašoma Vytauto Vargalio – kitu atveju apie jį visai nekalba. Gavelis, aprašydamas Lolitos reakciją ir išvaizdą besilankant žuvusio vyro dirbtuvėje, kuria išpūdį, kad ji trauminį išgyvenimą patiria iš naujo: *Lolita vis dėlto bijojo. Netaisyklingas jos veidas visai perkrypo, skruostikauliai išsišovė. <...> Dairėsi į šalis, tarsi būgštaudama, kad kuri iš karančių nuo lubų figūrų neprabiltų buvusio vyro balsu* (Gavelis 1990: 198). Trauminė atmintis tiek Vytauto Vargalio, tiek Lolitos atveju yra tarsi šydas, per kurį romano veikėjai regi realybę. Pat Barker romane apie trauminių atsiminimų persekiojamą veikėją rašoma: *it's not like hes remembering it, it's like he's actually seeing it* (Whitehead 2004: 17). Lolitai trauminiai atsiminimai taip pat yra labai gyvi vaizdiniai, verčiantys baimingai reaguoti. Taigi *Viliaus pokerio* meilės istorija – dviejų traumotų personažų istorija.

Taigi šiame traumos tekste išskirtinai svarbus intymus ryšys: veikėjai jame atranda prasmę, tai netgi padeda gyti. Tačiau kurdamas istoriją apie Lolitos ir Vytauto Vargalio meilę, Gavelis išryškina santykių prieštarumą. Vaizduojamas ryšys tarp žmonių, kurie abu turi trauminę atmintį. Atskleidžiama, kad Vytautas Vargalys linkęs griauti jam brangius ryšius, nes mylimose moteryse įžvelgia potencialų priešą – trauminę atmintis šį veikėją verčia naikinti artimiausius žmonės. Kartu romane parodoma, kad personažai linkę kurti liguistus santykius: meilė tapatinama su baimė, taigi vyrauja aukos meilės budeliui modelis.

5. TRAUMINIS SOVIETMEČIO PALIKIMAS JAUNO

ŽMOGAUS AKIMIS

Jauno žmogaus memuarai – palyginti nuoseklus Gavelio pasakojimas, nors ir priskirtinas traumos literatūrai. Jeigu naratyvui retkarčiais ir stinga nuoseklumo, taip yra ne dėl trauminių atsiminimų, įsiterpiančių į pasakojimą, kaip apsakyme *Berankis* ir romane *Vilniaus pokeris*, bet dėl dažnai įsiterpiančių filosofinių apmąstymų. Taigi ne visa traumos literatūra yra fragmentiškos struktūros. Pasirenkama laiškų romano struktūra: Leonas Ciparis rašo laiškus draugui Tomui Kelertui, kuris biografines detales žino, tad nėra poreikio pernelyg jų detalizuoti (Gavelis 1991: 28). Pagrindinis veikėjas, Leonas Ciparis, pasakojimą pradeda vaikyste ir baigia paskutinėmis gyvenimo akimirkomis. Traumini atmintis apsakyme *Berankis* siejama su fizine trauma; *Vilniaus pokeryje* ji kyla iš buvimo lageryje. *Jauno žmogaus memuaruose* trauma labiausiai kyla iš vaikystėje patirtos vienvės, nepripažinimo ir skurdo patirčių, o vėliau – iš intelektualinio engimo ir prievartos, naudojamos sovietinio režimo.

5.1. Vienatvė kaip trauma

Kaip minėta, tai bene nuosekliausias trauminis pasakojimas iš trijų darbe analizuojamų Gavelio tekstų. Pagrindinis veikėjas pradeda istoriją nuo mažų dienų, kada ir patyrė pirmuosius, tačiau intensyvius ir tolesnius pasirinkimus nulėmusius traumos išgyvenimus – vienvę ir pojūtį, kad yra nereikalingas, nieko vertas. Šitai Leonas Ciparis ne sykį akcentuoja: *Manęs niekas negerbė ir nevertino. <...> Namie manęs niekas negirdavo* (Gavelis 1990: 11). Nepagarba, nuvertinimas – tai nuostatos, kurias metų metus iš aplinkinių jautė pagrindinis veikėjas. Galima teigti, kad tai yra ta pati, tačiau ne taip drastiškai išgyventa patirtis, kokia teko ir Vytautui Vargaliui lageryje (nepagarba ir asmenybės nuvertinimas). Leonas Ciparis taip intensyviai išgyvena atmetinumo jausmą, kad netgi prieš tėvo apdirbtą akmenį jaučiasi menkesnis – *šiukšlių šiukšlė, kirminių kirminas* (Gavelis 1991: 27), o savo šešėlį vertina kaip pranašesnį, protingesnį ir linksmesnį už save (Gavelis 1991: 7). Traumini patirtis pagrindiniam veikėjui sukelia pažeminimo, visiško menkumo būseną: jis lygina save su negyvais daiktais ir net prieš juos jaučiasi prastesnis (vertina save ne kaip subjektą, bet kaip objektą).

Leonas Ciparis, vaikystėje nepatyręs trokštamos meilės, nepatenkinęs artumo ir bendruomeniškumo poreikio, vėliau ištraukia į komjaunuolišką veiklą, kurį laiką netgi nuoširdžiai

ja tiki (Gavelis 1991: 15). Tačiau savo veiksmų, bent jau iš pradžių, nėra įsisamoninęs: *Aš prisišliejau prie komjaunimo aparato kažkaip nejučia, lyg ir atsitiktinai* (Gavelis 1991: 41). Čia randa užtarimą, pajunta savo galią, patyrė, kad gali atkeršyti jį įskaudinusiems (Gavelis 1991: 33). Personažas pripažįsta jautęs klasinę neapykantą, tik gerokai kitokią nei ta, apie kurią rašė Karlas Marksas, Leninas (Gavelis 1991: 29). Leono Cipario klasinė neapykanta susijusi ne tiek su ekonominiu, kiek su vertybiniu neteisybės pajautimu (pvz., nors buvo pirmūnas, ypač fizikos srityje, puikiai sprendė uždavinius, sykį nepakliuvo į olimpiadą, nes buvo neįtakingas neįtakingų žmonių vaikas (Gavelis 1991: 31). Leonas Ciparis jaučiasi patiriantis visišką atmetimą iš aplinkos. Skurdi vaikystė, nepriteklius (Gavelis 1991: 25) suformavo įspūdį, kad jis yra *kitoks*, ne toks kaip visi, ir sukūrė pasaulėvaizdį, kuriame neapykanta atrodė reali, o meilė – tik pramanas (Gavelis 1991: 29). Tačiau savo būsenai įvardinti Ciparis neranda tinkamų žodžių, vartoja komunistinės ideologijos terminus (klasinė neapykanta): jaunas žmogus gimė sovietinio režimo jau užnuodytoje aplinkoje, kuri persunkusi visuomenės mentalitetą, gyvenimo būdą, kultūrą, kalbą. Net ir patirdamas gilius jausmus, sudėtingus dvasinius ir psichologinius išgyvenimus, pagrindinis veikėjas neatranda tam įvardyti tinkamos kalbos, kuri nebūtų schematizuota sistemos.

Leonas Ciparis jaučiasi auka, save suvokia kaip kitokį, nuskriaustą. Santykį su bendraamžiais paauglystėje įvardija šitaip: *Turėjau startuoti sporto varžybose, kur visiems reikia bėgti penkis kilometrus, o man – penkiolika* (Gavelis 1991: 35). Jis niekad neturėjo draugų, visad matydavo, kaip kiti burdavosi grupelėmis ir vieni kitus palaikydavo, o pats tokios draugystės ir palaikymo nepatyrė (Gavelis 1991: 38). Leonas Ciparis bijojo būti išstumtas. Tai – labai archaiška baimė (kadaise būti išstumtam iš bendruomenės ar genties būdavo tolygu žūčiai). Kitoje vietoje teigia: *Manęs niekas nemylėjo, buvau niekam nereikalingas. Visi troško mano mirties* (Gavelis 1991: 20). Taigi vienvės baimė – egzistencinė baimė, susijusi su grėsme mirti. Kaip rašė Rimvydas Šilbajoris *mirtis, aišku, yra paskutinė ir galutinė vienvė* (Šilbajoris: 162). Vienvės patirtis tolygi mirties grėsmei, kuri dažnai sukelia traumą ir iš to kylančią trauminę atmintį.

Ši vienvės trauma verčia ieškoti prieglobsčio ir bendrystės bet kokiomis sąlygomis: *Toks žmogus kaip aš linkęs aukoti savo asmeninę laisvę, dalį savo individualybės kokiai nors bendrijai, akiai paklusti jos taisyklėms ir disciplinai, kad tik mainais gautų tai, ko jam labiausiai reikia – saugumo garantiją. Jeigu jį ištiks nelaimė, jeigu jį kas prirems prie sienos, toks žmogus nesijaus pražuvęs – tvirtai žinos, kad bendrija jam pagelbės, nepaliks jo vieno. Už tai reikia mokėti, neretai itin brangiai, tačiau jokia kaina nėra pernelyg didelė, kai moki už amžiną saugumą jausmą* (Gavelis 1991: 39). Atskleista nesaugumo, vienvės pažeisto žmogaus psichologija. Toks asmuo yra visiškai priklausomas nuo galingesnio, prie kurio šliejasi, linkęs aukoti laisvę, individualumą – iš esmės tai yra žmogus, atsisakantis paties savęs. Leonas Ciparis sutinka paklusti sovietiniam režimui, kad gautų saugumą, ir kurį laiką absoliučiai tiki, kad šitai bus suteikta. Vėliau tiki Tomu Kelertu, dar

vėliau – Didžiuoju Li. Pagrindinis veikėjas visą gyvenimą ieško mokytojo, ieško to, kuriuo galėtų sekti, kam galėtų paklusti. Toks elgesys siejasi ne su noru mokytis ir tobulėti, o nesugebėjimu išdrįsti mąstyti savarankiškai. Taigi šis personažas primena *Vilniaus pokerio* Lolitą, besijaučiančią Teodoro kūrinium – abu yra neišbaigtos asmenybės. *Vilniaus pokeryje* akcentuojama, kad žmogus pradėdamas *kanuoti* nuo mažens, o *Jauno žmogaus memuaruose* atskleidžiama, kaip vyksta šis procesas ir kokie šito padariniai. Parodoma, kad kuo anksčiau sistema įsiskverbia į žmogaus smegenis, tuo sunkiau priešintis. Kartu demaskuojamas totalitarinio blogio mechanizmas: jis lengviausiai pasigviešia tuos, kurių gyvenimą valdo baimė. Posakį *skaldyk ir valdyk* sovietinėje realybėje galima perfrazuoti: *įbaugink ir valdyk*.

Šiame romane pagrindinio veikėjo trauminė patirtis pirmiausiai kyla iš vienatvės, nepripažinimo, atstūmimo ir nelygybės patirčių. Jų suluošintas personažas yra silpna asmenybė, neturinti orientyrų ir dėl to nuolat ieško autoriteto, tiksliau – galingesnio asmens, prie kurio galėtų šlietis, kurį jis apgintų ir taip prisiimtų atsakomybę už paties Cipario gyvenimą. Šį veikėją verčia šlietis prie komjaunuolių, čia ieškant palaikymo ir pripažinimo. Tačiau svarbu pabrėžti, kad Leonas Ciparis tokios veiklos imasi ne dėl karjeristinių siekių (priešingai nei Gabrielius Taraila kitame Gavelio romane *Prarastų godų kvartetas* (1996–1997), bet dėl vienatvės ir nesaugumo traumas: *Manęs visai neviliojo aparatinė karjera, mane domino patsai komjaunimas kaip jaunų žmonių bendrija* (Gavelis 1991: 45). Trauma pagrindinį veikėją bent jau tam tikrą gyvenimo laiką daro silpną, nesavarankišką, dėl baimės pasiryžusį bet kam ir nuolat besišliejantį prie kokio nors autoriteto. Taigi šiame romane traumuotas žmogus – žmogus be asmenybės stuburo. *Sibiras šimtams tūkstančių lietuvių sudarkė gyvenimą, o man privalėjo už tai atlyginti, duoti atpildą* (Gavelis 1991: 48). Leonas Ciparis išvyksta į Sibirą užsidirbti ir jam tai pasiseka, jis netgi pakyla karjeros laiptais (Gavelis 1991: 53). Tačiau iš citatos matyti, kad šiuo atveju trauma gimdo neįautrumą kitiems, labai tragiško likimo sulaukusiems tautiečiams. Nors Leonas Ciparis visą gyvenimą labiausiai siekė užsitikrinti bendruomenės palaikymą, pačiam labai stigo savybių, reikalingų bendruomeniškumui.

5.2. Trauma kaip intelektualinė prievarta

Orwello kūrinijje *1984-ieji* vaizduojama, kaip įvairiomis priemonėmis valdžia manipuliuoja informacija, pasiekiančia žmones: nuolat keičia faktus, skelbiamus žiniasklaidoje, naudoja ideologiją, nuteikdama vaikus prieš tėvus ir t. t. Intelektualinės manipuliacijos ir prievarta vaizduojama kulminacinėje knygos vietoje: pagrindinis veikėjas kankinamas ne tik fiziškai, tačiau verčiamas pripažinti ir netgi išties patikėti melagingu faktu (Orwell 2015: 207). Čingizo Aitmatovo romane *Ilga kaip šimtmečiai diena* (1980) bei Milano Kunderos kūrinijje *Nepakeliama būties*

lengvybė (1984) taip pat vaizduojama, kaip sovietinio režimo valdomose šalyse mėginama ištrinti tautų atmintį, perrašyti jų istoriją. Apie komunistų mėginimą užvaldyti mentalitetą knygą yra parašęs Česlovas Milošas (*Pavergtas protas* (1953)). Šią temą Gavelis aktualizavo ir eseistikoje (Gavelienė, Jonynas, Samalavičius 2007: 185). Taigi daugelyje tekstų, kuriuose gvildenamos sovietų režimo keliamos problemos, pabrėžiama, kad buvo pasitelkta intelektualinė prievarta ir manipuliacijos. Gavelio romane *Jauno žmogaus memuarai* toks engimo būdas jaunam žmogui yra trauminis išgyvenimas. Leonas Ciparis nepaprastai bijojo fizinio smurto (Gavelis 1991: 103). Vytauto Vargalio didžioji trauma susijusi su lagerio pragaru, kankinimais, Leono Cipario – su gniuždančia vienatve bei kultūriniu ir mentaliniu būdu visur prasiskverbusiu režimu.

Tik homunkulas, dirbtinai sukurtas žmogus, nejaučia tėvynės ilgesio ir prisirišimo prie jos. Būtent tokius jausmus ir mėgina atimti komunistinė idėologija, perrašydama lietuvių tautos istoriją. Kūrinyje *Jauno žmogaus memuarai* pirmiausia rašoma, kaip ideologija pažeidė tautinę atmintį ir kokį santykį su ja dėl šito išgyvena pagrindinis veikėjas: *Mes jų (protėvių – G. M.) niekad neturėjom. Esam žmonės, nežiną savo šaknų, gal suvis be šaknų. Esam dirbtiniai medžiai, įbesti į dirbtinę dirvą, mūsų šaknis nutraukė ir užaugino hidroponiškai, maitindami dirbtiniais syvais. <...> Tik nepajėgiam patys siurbtis maistingų syvų, vien laukiam stebuklo iš šalies* (Gavelis 1991: 25). Leonas Ciparis jaučiasi netekęs nacionalinės atminties, ryšio su ainiais. Kaip pabrėžia tyrėjai, tik dėl atminties asmuo gali suformuoti identitetą bei kurti ryšius su kitais. Pasak prancūzų sociologo Maurice Halbwachs, visiškai izoliuotas individas negalėtų turėti (*establish*) atminties (Assmann 2007: 214). Taigi sovietinis režimas nutraukė jauno asmens saitus su praeitimi. Kartu iš citatos matyti, kad toks tautinės atminties netekęs ir identiteto nesuformavęs personažas bei tauta apskritai negali būti savarankiška, yra visiškai priklausoma nuo engėjo – nuolat laukia stebuklo iš šalies, nediržta prisiimti atsakomybės už savo likimą.

Literatūrologė Whitehead knygoje *Trauma fiction* plačiai analizuoja, kaip trauma yra perduodama tolesnėms kartoms (Whitehead 2004: 20). Hirsh, rašanti apie kolektyvines traumines patirtis, vartoja poatminties sąvoką ir apibrėžia ją kaip atmintį antrosos ir tolesnių kartų, kurios trauminio išgyvenimo tiesiogiai nepatyrė, todėl jų atveju trauminė atmintis susijusi ne su patirties atkūrimu, o su perkūrimu pasitelkiant vaizduotę, projekciją, kūrybą (Hirsh 2008: 107). Traumos perdavimo problemika aktualizuojama ir Gavelio traumos tekstuose (*Vilniaus pokeris, Berankis*). *Jauno žmogaus memuaruose* Leonas Ciparis pasakoja apie akmenį, kurį prieš mirtį apdirbo ir paliko tėvas. Šį akmenį taip pat galima laikyti metafora traumos, kurią pagrindinis veikėjas perima iš šeimos, tėvo. Per tėvo apdirbtą akmenį Ciparis mėgino megzti ryšį su gimine, kalbėjo su juo, kol vieną naktį išmetė į Nerį: *O suskilusį akmenį aš išmečiau, buvo baugu likti su juo vienam kambary, ypač naktį. Paskandinau jį Neryje, plumtelėjusios į vandenį, abi slidžiašonės jo pusės neraiškiai pasakė vieną ir tą patį žodį, bet aš jo nesupratau* (Gavelis 1991: 27). Suskilęs akmuo taip pat gali

metaforizuoti į skylančią sąmonę. Tai, kad nesuprato į vandenį pliumptelėjusio akmens žodžių, liudija žmogaus, atplėšto nuo praeities, būseną ir nesugebėjimą tų ryšių atkurti. To, ką kalba jo protėviai, Leonas Ciparis nebesupranta.

Vienas iš pagrindinių propagandos įrankių Gavelio romanuose – mokyklos, švietimo sistema. *Jauno žmogaus memuaruose* šito poveikis atskleidžiamas pasitelkiant paradoksą: *Toje fantasmagorinėje įstaigoje, kuri vadinama mokykla, mūsų nė dienos nemokė lietuviškai. <...> Net lietuviškas knygas mums aiškino nelietuviškai, mus mokė mąstyti kaip mąsto nelietuviškos smegenys. Taip, taip – tas svarbiausia: mums pakeitė protezais ne tik galūnes, bet ir smegenis* (Gavelis 1991: 106). Verta atkreipti dėmesį į protezo metaforą, kurią Gavelis vartojo ir savo eseistikoje: protezas – diletantizmo, žemo intelekto ir kūrybiškumo produktas (Gavelienė, Jonynas, Samalavičius 2007: 154). Taip rašytojas pabrėžia mintį (kurią taip pat labai išryškino ir eseistikoje), kad lietuvių tauta virto diletantų tauta. Kita vertus, tokia situacija pagrindinį veikėją skatina iš naujo apmąstyti ir romantinius stereotipus apie lietuvių būdą bei dekonstruoti juos: tai mitai, kad lietuvis linkęs pasikliauti emocijomis ir nemąstyti racionaliai, kad tikroji lietuvių tėvynė yra kaimas, o mieste jis yra emigrantas (Gavelis 1991: 106–107). Leonas Ciparis klausia: *kas ir kada ištyrė visus iki vieno lietuvius, surūšiuo jų bruožus ir savybes ir nustatė, kurie jų vyrauja, dar klaikiau – paskelbė, kad šie yra tikrieji, o anie netikri. <...> Skačiau ir girdėjau apie tuos neva lietuviškuosius bruožus, tačiau neaptinku jų savyje. Pradėjau su siaubu svarstyti, kas gi aš toks – gal švedas, gal zulusas, gal baltarusas?* (Gavelis 1991: 107). Taigi Gavelis romane užčiuopia ir bando parodyti lietuvių tapatumo kaitą, skatina susimąstyti, ar tikrai šie mitai pagrįsti ir sutampa su tikrove. Iš citatos matyti, kad pagrindinio veikėjo nuomone šitaip nėra, tad jis dekonstruoja stereotipus. Kartu matyti, kad Leonas Ciparis jautėsi atstumtas ne tik šeimoje ir socialinėje aplinkoje, bet ir tautoje, nes neatitiko įsišaknijusių standartų – jis visiškai neturi žmogaus ar bendruomenės, į kurią galėtų atsiremti, su kuria galėtų tapatintis.

Švietimo įstaigose nukertamos šaknys ne tik su nacionaline praeitimi, tačiau užgniaužiama ir dievoieška: *Mokyklinė ateistinė propaganda mane, kaip ir visus, kiek erzino, tačiau savo tikslą turbūt pasiekė: giliai tikintys žmonės man atrodė veik nenormalūs* (Gavelis 1991: 25). Tad romane parodoma, kad visuotinis kultūrinis ir intelektualinis spaudimas veikia taip stipriai, galiausiai vis tiek pakeičia mentalitetą. Jis kuria žmogų be atminties, be tikėjimo, be vertybių.

Gavelis linkęs savo romanuose vaizduoti, kaip drastiškai sovietinis režimas perkeisdavo įprastą tvarką. Leonas Ciparis, vaikystėje nepritapęs prie jokios draugijos, neteisybę jautė ir vėliau, nes matė, kad socialinėje aplinkoje apdovanotas žmogus čia turi gėdyti apdovanojimu, yra laikomas padlaižiu ir apgaviku, o už dorą darbą gali sulaukti pažeminimo ir netgi bausmės (Gavelis 1991: 57). Taigi išlikimo sąlyga tampa nebe talentas, asmeniui ir bendruomenei naudingi darbai, tačiau visiškas prisitaikymas. Ši problematika aprašoma ir Gavelio apsakyme *Vilniaus arharatas*. Jame

vaizduoja mokytoją Aurelijų, kuris atsikėlęs į Vilnių išgyvena traumuojantį režimo poveikį. Sistema šį personažą, jo veiklą ir talentą atmeta: *Aurelijus šiame mieste buvo niekam nereikalingas. <...> Šitam pasauliui joks Aurelijus paprasčiausiai neegzistavo. Tad jis nusprendė išties nebeegzistuoti.* (Gavelis 2006: 353). Vyras nusprendžia nusižudyti ir nors tai visgi nepavyksta, jis gyvena toliau, šią vėlesnę jo egzistenciją galima laikyti dvasine mirtimi: *Arhato esmė labai paprasta. Jeigu pats sau neberūpi – vadinasi tavęs nebėra* (Gavelis 2006: 359). Čia reikšminga tik gebėti būti apsukriam (*Niekam nereikėjo jo žinių, visiems tereikėjo garantuoti įstoti į universitetus* (Gavelis 2006: 354). Savigarbą išsaugojusiam žmogui buvimas tokioje aplinkoje gimdo mintis apie nebūtį, mirtį – fizinę ar dvasinę (kartais ir tokią, ir tokią tuo pat metu). Taigi sovietinio režimo sistema yra traumuojanti, nes pamina orumą ir neigia žmogų tol, kol galiausiai jis ima neigti pats save ir apsisprendžia nebūti.

Smelser rašo apie traumos raišką sociokultūriniame lygmenyje ir apibrėžia, kad visuomenėje trauma gali reikštis kaip masinis reiškinys, kai dauguma grupės ar visuomenės narių patiria ir išgyvena traumą kaip individai (Smelser 2001: 19). Pasak jo, kultūrinė trauma neigiamai veikia grupę, yra nepamirštama, kelia grėsmę grupei (Smelser 2001: 18). Nacionalinės traumos apraiškas Gavelis irgi iškelia šiame tekste: *Aš bent troškau kažko neapibrėžto, bent šio to siekiau, o mano bendraamžiai, rodės, gyvena sustojusio laiko karalijoje, kur bet ko siekti beviltiška, nes kiekviena siekiamybė reikalauja pakitimų, o sustojus laikui, niekas kisti nebegali* (Gavelis 1991: 43). Atskleidžiama, kad įsivyravusi visuotinė apatija, neviltis ir netikėjimas, kad ateityje galima sulaukti gerų pokyčių. Verta atkreipti dėmesį į Cipario kalbą: jis vartoja žodžius *kažkaip nejučia prisišliejau, lyg ir atsitiktinai, siekiau kažko abstraktaus*, ne sykį pabrėžia, kad negali tiksliai įvardinti savo jausmų ir būsenų. Tai yra jauna asmenybė, kuri nesuvokia savęs ir negali to padaryti dėl to, kad kalba yra nuskurusi, „išprievartauta“ ir nebetinka subtilioms ir gilioms žmogiškoms būsenoms nusakyti, per ją negalima išreikšti savęs. Kartu niekad ir nebuvo suteiktas pagrindas atsigręžti ir suvokti save – ideologai kaip tik siekė visais būdais užkirsti tam kelią.

Leonas Ciparis metų metus šliejosi prie komunistinio aparato ten ieškodamas prieglobsčio, saugumo ir užtarimo. Vėliau vedė Virginiją – aukšto komunistų partijos pareigūno dukterį. Nors šis veikėjas buvo ilgai pavaldus režimui, tačiau galiausiai aprašomas lūžis. Pagrindinis personažas pirmąsyk pajunta, kad eina klaidinga kryptimi, kada buvo įtrauktas į bendrabučių tarybą, kuri iš esmės nieko kito neveikdavo tik „gaudydavo zuikius“. Leonui Cipariui tai buvo nepriimtina ir tarybos posėdyje išdrįso paklausti, už ką taip daro – tesulaukė trumpo *taip reikia* (Gavelis 1991: 62). Tada ėmė suvokti, kad aukotis bendrijai atsisakant savarankiškai mąstyti yra pavojinga (Gavelis 1991: 62). Šį veikėją sukrėtė akistata su nieko dėtais žmonėmis: *Neįsivaizduoji, kokiomis akimis į mane žvelgdavo sugautieji. Jaučiausi esąs šiukšlė, jaučiausi esąs kažkokio slapto, neįvardinto represyvinio aparato dalis* (Gavelis 1991: 62). Susidūrimas akis į akį su kitu ir jo

skausmu privertė pažvelgti į savo veiksmus ir situaciją iš šalies. Tai, kad Leonas Ciparis visgi išvengė būti *iškanuotas* rodo ir jo žodynas: *Didžiai negerbiamas Leonidai Iljičiau!* (Gavelis 1991: 57). Visi jo laišškai komunizmo lyderiams (Leninui, Karlui Marksui) yra labai kritiški, netgi pilni neapykantos. Tikrąsias pagrindinio veikėjo nuostatas liudija ir jo elgesys su sūnumi: dar jam būnant kūdikiu, ragino sūnaus nesekti savo pėdomis (Gavelis 1991: 92), skaitydavo *1984-uosius, Žiojėjančias aukštumas* ir kitokias panašias knygas (Gavelis 1991: 93).

Tokia situacija sukūrė prieštaravimą tarp Leono Cipario vidinio pasaulio ir išorinio elgesio: *Subjektyviai siekiau visai ko kito, klejojau apie aukštus tikslus, tačiau objektyviai palaikiau melų karaliją. Aš prie jos pritapau. Ji mane prarijo* (Gavelis 1991: 77). Išoriniai veiksmai neatspindi vidinės realybės. Kaip kad rašė Česlovas Milošas: *Sunku būtų kitaip nei aktoryste apibūdinti tenyškčių žmonių tarpusavio santykius, skirtumas tiktai tas, kad vaidinama ne teatro scenoje, o gatvėje, kontoroje, gamykloje, susirinkimų salėje ir net kambaryje, kuriame gyvenama* (Milošas 1995: 75). Pavaizduojama, kaip dėl sovietinio režimo spaudimo prisitaiko intelektas – Leonas Ciparis galvoje girdi keturis balsus-vertintojus: vienas vertino pirmąjį pasaulį iš pirmojo pozicijų, kitas antrąjį iš antrojo, dar vienas pirmąjį pasaulį iš antrojo, ir ketvirtasis antrąjį iš pirmojo. Šis yra tarsi mažasis Uošvis (Gavelis 1991: 121). Pirmasis pasaulis – sovietinė realybė, kurioje pagrindinis veikėjas reprezentuodavo save prisitaikydamas prie jos; antrasis pasaulis – Didžiojo Li bendrija, suburta prieš jam virstant savo diktatoriumi. Šiame antrajame pasaulyje Leonas Ciparis jautė, kad jo dvasia – svarbi, o jis pats yra reikalingas. Taigi jame jautė realizaciją, kuri ir buvo viso jo gyvenimo ieškojimų ir objektas ir išsipildymas. Parodoma, kad atsiranda ne tik išorinis totalitarinis cenzorius, bet ir vidinis.

Trauminiškas išgyvenimas šiame romane – girdėti ir matyti, kaip neigiama tai, kas iš tiesų vyko. Tapęs komjaunimo sekretoriumi Leonas Ciparis vieno plenumo metu pasakė tam laikui ir režimui gana skandalingą kalbą. Už tai galėjo būti nušalintas, tačiau jį išgelbėjo Uošvis. Jis problemą išsprendė nuramindamas Ciparį: *Paskui jis nuramino mane, kad nemanyčiau pasakęs miesto komjaunimo plenumo skandalingą kalbą. Pasirodė, kad tos kalbos taipogi nebuvo* (Gavelis 1991: 89). Panaši problema gvildinama ir Gavelio romane *Vilnius pokeris* bei eseistikoje: *Vilniuje lūžta pontoninis tiltas per Nerį, į ledinį vandenį sukrinta dešimtys ar šimtai žmonių, jie nebegrįžta namo, jų nebelieka, tačiau po savaitės pervertę klinikų mirtingumo ataskaitas, nerasite jose nė vieno skenduolio. Niekas nenuskendo, tik nelauktai pagausėjo mirusiųjų plaučių uždegimu. Praeis dar metai kiti, ir viskas liks galutinai neaišku: buvo skenduoliai ar nebuvo, lūžo tiltas ar nelūžo* (Gavelienė, Jonynas, Samalavičius 2007: 185). Žmogus sistemos traktuojamas kaip mažas ir nereikšmingas sraigtelis. Juo ir jo veiksmais ideologai naudojasi kaip jiems paranku. Taip atimama netgi galimybė maištauti, kuri dažnai labai reikšminga bręstančiai jaunai asmenybei.

Blogis šiame kūrinyje taip pat vaizduojamas išryškinant intelektualinį aspektą. Daugelyje savo kūrinių (*Vilniaus pokeris*, *Vilniaus džiazas*, *Prarastų Godų kvartetas*) Gavelis aprašo traumuojantį sovietinio režimo aparatą. *Jauno žmogaus memuaruose* tokio aparato pagrindinis reprezentatorius yra Uošvis (Virginijos, jo žmonos tėvas, aukštas komunistų partijos pareigūnas). Tai, kad vardas ir pavardė kūrinyje nėra minimi, leidžia interpretuoti, kad Uošvį galima traktuoti kaip alegorinę figūrą. Jis viską stebi ir viską žino (Gavelis 1991: 65), elgiasi ramiai, nuosekliai ir šaltakraujiškai (Gavelis 1991: 80). Pats nenaudoja prievartos, tačiau iš jo kylantis blogis persismelkia absoliučiai visur, įgauna metafizinių savybių: *Kad pusė Lietuvos valgo ir geria cheminę bjaurastį, kad net švenčiausias gamtos stebuklas, motinos pienas, nuodija kūdikius – tai vis Uošvio darbas* (Gavelis 1991: 88). Taip akcentuojama, kad intelektualinis blogis galingesnis nei fizinis, pastarasis pavaldus pirmajam. Gavelis šį personažą vaizduoja kaip mįslingą, neįmanomą perprasti. Rašytojas anaipol nelinkęs sovietinio režimo vykdytojų perteikti vulgarizuotai: tiek *Vilniaus pokeryje*, tiek *Jauno žmogaus memuaruose* juos parodo kaip aukšto intelekto asmenybes, darančias gerai pamatuotus sprendimus. Taigi jis nesupaprastina blogio sampratos ir šitaip atskleidžia aprašomo laiko sudėtingumą.

Visgi Leoną Ciparį sieja glaudus ryšys su šiuo žmogumi: Uošvis yra žmonos tėvas, savotiškas pagrindinio veikėjo globėjas. Santykį su juo nusako tokiais žodžiais: *tik tarp mūsų* (tarp Leono Cipario ir Uošvio – G. M.) *pasaulyje įmanoma tokia bičiulystė: budelio bičiulystė su auka, pelės bičiulystė su katinu* (Gavelis 1991: 130). Labai panaši situacija vaizduojama ir Orwello romane: *Jam* (Vinstonui – G. M.) *atrodė, kad O'Brajenas* (Vinstono kankintojas – G. M.) *yra jo gynėjas, kad skausmas ateina iš išorės, iš kažkokio kito šaltinio ir tik O'Brajenas gali jį išgelbėti* (Orwell 2015: 207). Taip atskelidžiama dramatiška sovietinės realybės pusė: su blogiu yra ne kovojama, tačiau mezgama draugystė, nes Leonas Ciparis jaučia poreikį šlietis prie stipresnio. Dėl to tęsė draugystę su Uošviu, garbino Tomą Kelertą, kurį įvardijo kaip savo gyvenimo mokytoją, o vėliau – Didįjį Li. Pastarasis personažas subūrė apie save grupę žmonių, panašiai kaip ir Leonas trokštančių pabūti erdvėje, į kurią nėra prasiskverbęs sovietinis režimas. Tačiau romane tai pavaizduojama kaip neįmanomybė: pagrindinis veikėjas suvokė, kad net ir uždaroje bendruomenėje jie lieka priklausomi nuo išorinio pasaulio, o Didysis Li galiausiai taip pat virto diktatoriumi. Čia galima išvelgti sąsają su *Vilniaus pokeriu*: po etinio ir dvasinio nuosmukio seka kalbos nuosmukis. Kalba išduoda žmogų, parodo tikrąjį jo vidinį pasaulį. Leonas Ciparis pastebi, kad jo mokytojas, Didysis Li, vis labiau tampa nebe dvasios mokytojas, o dar vienas engėjas būtent iš pakitusios kalbos, kurioje atsirado vis daugiau kariškų, didaktiškų posakių (Gavelis 1991: 126–127). Taigi sovietinis režimas persismelkia absoliučiai visur ir nelieka žmogaus, bendruomenės erdvės, jokio reiškinių, kurio neužnuodytų.

Triuškinantis, visaapimantis ideologijos poveikis kelia traumą, o ši galiausiai veda į mirtį. Leonas Ciparis nusprendžia stoti į akistatą su Didžiuoju Li, tačiau darydamas tai vienas prieš naują, kad ir nedidelės bendrijos diktatorių, pralaimi. Pirmiausia yra stipriai sumušamas. Trauminius atsiminimus apie šį įvykį Cipariui atgaivinti sudėtinga ir dėl fiziologinių, ir dėl psichologinių priežasčių: *Man, dievaž, nelengva šitai prisiminti – dar ir todėl, kad viskas liko apgaubta beribio skausmo miglos* (Gavelis 1991: 136). Pagrindinis veikėjas susidūrė su visišku paniekinimu: buvo priverstas stebėti, kaip prievartaujama jo mylima moteris Birutė (Gavelis 1991: 137). Toks pat drastiškas epizodas vaizduojamas ir Antano Škėmos pjesėje *Pabudimas* (1956). Trauma šį veikėją pražudo, priverčia kapituliuoti, pirmiausia – dvasiškai: *Tačiau nebenorėjau nė jiems* (Uošvio pavaldiniams – G. M.) *skambinti. Nebenorėjau net niekam rašyti laiškų. Aš jau buvau miręs* (Gavelis 1991: 135). Leonas Ciparis kaip Vytautas Vargalys (Gavelis 1990: 238) ir Vytautas Berankis (Gavelis 2007: 164) pats apsisprendžia, kad yra miręs. Dvasinė mirtis ankstesnė nei fizinė. Po šių įvykių Leonas Ciparis atsiduria ligoninėje: *Jau antrą vakarą pradėjau smarkiai dusti. Suvokiau šitai beviltiškai ramiai. Ką galėjo reikšti toji mažytė kančia prieš didžiąją kančią, kurią patyriau vos prieš porą dienų. <...> Turbūt net norėjau numirti, nebepamenu. Niekad nebūčiau įstengęs pats nusižudyti, bet ramiai su keista viltimi išlaukiau, kol mirtis pati prie manęs prisiartino* (Gavelis 1991: 139). Reali mirties grėsmė, diskomfortas (dusulys) prieš pačią traumą atrodo mažareikšmiai – toks kontrastas skaitytojui leidžia suvokti, kokia stipri traumos sukelta kančia.

Trauminė atmintis šiame tekste labiausiai išryškėja kaip intelektualinė prievarta. Pirmiausia nukertamos šaknys su istorine praeitimi. Jaunas žmogus nebegali apibrėžti savo identiteto, tai jį daro nesavarankišką ir priklausomą nuo engėjo. Antra, sistema žmogų pasitelkia kaip nereikšmingą sraigtelį savo mašinoje, manipuliuoja jo veiksmais ir žiniomis, iškreipia faktus. Netgi maištas tampa nebereikšmingas, nes neišprovokuoja pirusios pusės konfliktui. Blogio vaizdavimas kūrinyje taip pat labiausiai susijęs su intelektiniu aspektu taip atskleidžiant reiškinio sudėtingumą, nesupaprastinant blogio sampratą. Intelektinė prievarta sudaro sąlygas aukos ir budelio draugystei. Vaizduojama, kad režimas prasiskverbia absoliučiai visur, į bet kokią bendruomenę ir sritį. Kiekvienas lyderis galiausiai tampa diktatoriumi. Toks trauminis sovietmečio palikimas pagrindinį veikėją sugniuždo ir priveda prie mirties.

6. IŠVADOS

1. Trauminė atmintis skirtinguose Gavelio tekstuose turi bendrumų (fragmentiška struktūra, trauminių atsiminimų imitacija įterpiant juos į nuoseklų pasakojimą, būdingi pasikartojimai, susiję su traumine atmintimi), tačiau yra ir esminių skirtumų. Apsakyme *Berankis* trauminė atmintis kyla iš fizinės kančios, romane *Vilniaus pokeris* ji reiškiasi kaip beprotybę ir asmenybės destrukciją keliantis reiškinys, o kūrinyje *Jauno žmogaus memuarai* trauma daugiausiai vaizduojama kaip intelektualinės prievartos padarinys. Tie Gavelio trauminiai tekstai, kuriuose personažai patiria drastiškas traumas (apsakymas *Berankis*, kuriame pagrindinis veikėjas nusikerta plaštaką ir romanas *Vilniaus pokeris*, kur Vytautas Vargalys ilgus metus kalio lageryje), pasižymi trūkinėjančiu pasakojimu, kada nuoseklų naratyvą vis pertraukia trauminiai atsiminimai. Būdingi reikšmingi pasikartojimai, ilgi sakiniai, kuriuose mintys beriamos padrikai. Romane *Jauno žmogaus memuarai* pagrindinis veikėjas tokių stiprių sukrėtimų nepatiria, trauma kyla iš intelektualinės prievartos – pastebėta, kad šis pasakojimas yra ganėtinai nuoseklus. Taigi fizinė trauma vaizduojama kaip veikianti destruktiviau, gerokai labiau sutrikdo gebėjimą kurti nuoseklų naratyvą.
2. Kūrinyje *Berankis* išryškinamas traumos perdavimo iš kartos į kartą aspektas: plaštakos netektis pagrindiniam veikėjui yra giminės vyrų lemties išpildymas, tai žymi netgi jų pavardė (Berankiai). Apsakyme trauminė atmintis ne tik kyla iš fizinės kančios, tačiau ir toliau kelia ją: pagrindinis veikėjas jaučia atsiminimų keliamą diskomfortą ir skausmą visu kūnu. Taigi šiame kūrinyje žmogaus sielą ir kūną jungia labai tamprus ryšys. Taip pat išryškėja traumos paradoksas: nors Vytautas Berankis sprendimą atiduoti plaštaką priėmė kartu su dar dvidešimt penkiais vyrais, iš kurių tik vienas mėgino jį sustabdyti, ne tik niekad nekaltino jų, tačiau jautė atsakomybę už juos, tarėsi nešiojantis dvidešimt šešias savyje įkalintas sielas. Taigi trauma kelia kaltės jausmą ir atsakomybę už kitus, nors objektyviai nebuvo padarytas joks moraliai blogas nusižengimas. Apie etinius nuklydimus prisipažinti netgi paprasčiau nei kalbėti apie traumą. Atskleidžiama, kad du vyrai (Vytautas Berankis ir jo draugas Aleksys), išgyvenę tą patį įvykį, jį atsimena skirtingai. Kartu akcentuojama, kad trauma yra toks sudėtingas patyrimas, jog nesileidžia būti išreikštas apskritai jokiais priemonėmis.
3. Ranka susijusi su asmens savarankiškumu, galia. Netekęs plaštakos Vytautas Berankis tampa bejėgis (ne tiek fiziškai, kiek dvasiškai). Šitai galima interpretuoti ir kaip Lietuvos alegoriją: dėl nuolatinių, šimtmečius trukusių pavergimų ir prievartos (iš pradžių tą darė Carinė Rusija, vėliau atėjo vokiečiai, tada – sovietiniai) valstybė ir tauta prarado laisvę ne tik išoriškai,

tačiau ir gilesnėje plotmėje – neteko laisvos visuomenės mentaliteto. Tad Vytauto Berankio situaciją galima aiškinti ir kaip pavergtos Lietuvos alegoriją. Tai – nacionalinė trauma.

4. *Vilniaus pokeryje* trauma taip pat labai susijusi su fizine kančia, kurią sukelia ilgametis kalėjimas lageryje, tačiau čia akcentuojami ne patirti fiziniai sužalojimai (kai kuriais atvejais pagrindinis veikėjas juos suvokia netgi kaip privalumą), tačiau vaizduojama, kaip lagerio patirtis verčia skeldėti pagrindinio veikėjo sąmonę, kaip įsiviešpatauja destrukcija, pasibaigianti smurto proveržiu (Vytautas Vargalys nužudo mylimą moterį). Šio personažo sąmonėje ribos tarp haliucinacijos ir realybės yra labai nežymios. Tai rodo romane nuolat išryškinamas neatitikimas tarp pagrindinio veikėjo žodžių ir to, ką jis regi bei kaip elgiasi, arba ką apie jį teigia kiti personažai.
5. Traumą šiame kūrinyje patiria ne tik asmuo, bet ir tauta – individuali trauminė atmintis neatsiejama ir nuo nacionalinės. Jos poveikis įvardijamas pasitelkiant ligos metaforą (Kovarskio sindromas). Atsiskleidžia tam tikras eiliškumas: pirmiausia degraduojama morališkai, tada nuosmukis pasireiškia schematiška, negyva, nebevaizdinga kalba ir galiausiai – kūno pokyčiais (atsiranda gumbai ir deformacijos). Gavelio tekstuose veikėjai apie save kaip lietuvių tautą linkę kurti ir palaikyti aukos mitą: mąstydami apie istorinę praeitį labiau akcentuoja pralaimėjimo, pavergimo momentus.
6. Trauminiai atsiminimai Vytauto Vargalio gyvenime gimdo grėsmingą įtarumą ir paranoją. Tai pagrindinį personažą verčia žvelgti į žmones ir reiškinius labai ribotai, nes jam egzistuoja tik du tipai žmonių: saviškiai ir *Jie* (totalitarinio blogio atstovai). Tai pavojinga, nes Vytautas Vargalys pasiryžęs sunaikinti bet kokį asmenį, kurį priskiria *Jiems*. Tai baigiasi tragedija (nužudo mylimąją). Kartu tai kuria labai prieštaringą būseną: pagrindinis veikėjas jaučiasi nuolat stebimas ir sekamas, tačiau dėl įtarumo negali užmegzti artimų ryšių, dėl to kenčia skausmingą vieatvę. Vytautas Vargalys yra ištrūkęs iš lagerio, tačiau ne iš trauminio pasaulėvaizdžio, kuris jame susiformavo.
7. Romane *Vilniaus pokeris* pagrindiniam veikėjui išskirtinai reikšmingas santykis su moterimis, nes padeda išgyventi prasmės pojūtį ir užsimiršti. Tačiau traumos pažeista sąmonė, apimta įtarumo, neleidžia intymiam santykiui išsivystyti. Be to, anksti patekęs į lagerį, Vytautas Vargalys buvo atskirtas nuo moterų – tai irgi yra trauma. Trauminiai atsiminimai daugiausiai leidžia šiam personažui atpažinti tariamas ar tikras totalitarinio blogio apraiškas, tačiau jis sunkiai atpažįsta meilę, artimą ryšį, linkęs šitai griauti. Trauma klosto liguisto prieraišumo santykius. Tai – aukos meilė budeliui. Vytautas Vargalys pamilsta Lolitą (saugumiečio dukterį), o Leonas Ciparis – Virginiją (aukšto komunistų partijos pareigūno dukterį, mezga gana bičiulišką draugystę ir su pačiu tėvu). Romane *Vilniaus pokeris* moterys (Lolita,

Stefanija) šliejasi prie vyrų, kuriuos ir garbina, ir bijo. Visais šiais atvejais galima pastebėti, kad meilė tapatinama su galingesniojo baime.

8. *Jauno žmogaus memuaruose* trauma daugiausiai vaizduojama kaip intelektualinė prievarta ir žmogaus asmenybės nuvertinimas: tai visiškai pažeidžia pagrindinio veikėjo kaip laisvo žmogaus savigarbą. Intelektinė prievarta pasireiškia skirtingais aspektais. Pirmiausia – nutraukiami saitai su tautos praeitimi. Taip nesusiformuoja nei asmens, nei tautos identitetas ir yra kuriama priklausomybė nuo engėjo. Kitas intelektualinės prievartos būdas – neigiama žmogaus patirtis, akivaizdūs faktai. Režimo poveikis parodomas kaip toks stiprus, kad prasiskverbia absoliučiai visur: romano realybėje neegzistuoja vieta, kur nuo šito būtų galima pabėgti. Tai gimdo mintis apie nebūtį ir mirtį. Pagrindinė Leono Cipario būseną yra baimė (likti vienam ir nesaugiam), dėl to šis personažas šliejasi prie komunistinio aparato. Taip atskleidžiama, kad sistemai pavaldžiausi yra įbauginti žmonės.
9. *Jauno žmogaus memuaruose* blogio prigimtis ir problemika vaizduojama pasitelkiant gana alegorinę figūrą (Uošvis). Išryškinamas intelektualinis aspektas. Rašytojas nelinkęs sovietinio režimo vykdytojų paveikslų kurti vulgarizuotai: juos parodo kaip aukšto intelekto asmenybes, darančias tik gerai apgalvotus racionalius veiksmus. Šaltakraujiškai žiaurus Uošvio elgesys šiam personažui yra norma – taip parodoma, kad blogio pasaulis šiame tekste vadovaujasi jam būdinga logika. Rašytojas nesupaprastina blogio reiškinių ir šitaip atskleidžia aprašomo laiko sudėtingumą.
10. Savo būsenoms įvardinti Leonas Ciparis neranda tikslių žodžių, todėl pasitelkia komunistinės ideologijos terminus (klasikinė neapykanta). Tai rodo, kad jaunas žmogus, gimęs ir brendęs sovietinio režimo užnuodytoje aplinkoje, kuri persunkusi visuomenės mentalitetą, gyvenimo būdą, kultūrą, kalbą net ir patirdamas gilius jausmus, sudėtingus dvasinius ir psichologinius išgyvenimus, neatranda tam įvardyti tinkamos kalbos, vartoja schematizuotus netikslus šablonus.
11. Visais atvejais trauma veda į pražūtį. Kūrinių personažai galiausiai patys apsisprendžia mirti, pirmiausia – dvasiškai. Po šito seka ir fizinė mirtis. Trauminis patyrimas veikėjus verčia kapituliuoti.

7. ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai:

1. Gavelis R. 1991: *Jauno žmogaus memuarai*. Vilnius: Vaga.
2. Gavelis R. 2006: *Tylos angelas*. Vilnius: Tyto alba.
3. Gavelis R. 1990: *Vilniaus pokeris*. Vilnius: Vaga.

Literatūra:

4. Assmann A. 2006: *Memory, Individual and Collective*. Goodin E. R., Tilly Ch. 2007: *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. New York: Oxford University Press.
5. Čerškutė J. 2013: „Ričardo Gavelio *Vilniaus pokeris*: nuo rašiomono iki dekonstrukcinio pasakojimo“, *Colloquia*, No. 29, p. 81–100. Prieiga per internetą:
<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2013~1367190231466/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> (paskutinį kartą žiūrėta 2017-05-07).
6. Čičelis R. 2010: „Trauminis subjektas Ričardo Gavelio *Vilniaus pokeryje* ir Antano Škėmos *Baltoje drobulėje*“, *Teksto slėpiniai*, No. 13, p. 85–100. Prieiga per internetą:
<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367186533024/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> (paskutinį kartą žiūrėta 2017-05-07).
7. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Prieiga per internetą:
<http://kiis.lki.lt/dabartinis;jsessionid=15E850FC41F0562F9365B03E6FA2C64A> (paskutinį kartą žiūrėta 2017-02-02).
8. Erikson K. „Notes on trauma and community“. Caruth C. (ed). 1998: *Trauma. Explorations in memory*. Baltimore and London: The John Hopkins university press.
9. Franklis V. E. 2008: *Žmogus ieško prasmės*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
10. Gailienė D. 2008: *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos atžvilgiu*. Vilnius: Tyto alba.
11. Gavelienė N., Jonynas A. A., Samalavičius A. 2007: *Bliuzas Ričardui Gaveliui*. Vilnius: Tyto alba.
12. Gavelis R. 1997: *Prarastų metų kvartetas*. Vilnius: Tyto alba.
13. Gavelis R. 2007: *Vilniaus džiazas*. Vilnius: Tyto alba.
14. Hirsh M. 2012: *The Generation of Postmemory*. New York: Columbia University Press.

15. Kacandes I. 2007: Trauma theory. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. Red. D. Herman, M. Jahn, M. L. Ryan. USA: Routledge.
16. Milošas Č. 1995: *Pavergtas protas*. Vilnius: Lietuvių rašytojų s-gos I-kla.
17. Mykolaitytė A. 2016: „Sovietmečio atminties perkūrimas šiuolaikinėje kultūroje“, *Lituanistica*, T. 62., No. 3 (105), p. 187–193. Prieiga per internetą: <http://www.lmaleidykla.lt/ojs/index.php/lituanistica/article/viewFile/3376/2181> (paskutinį kartą žiūrėta 2017-05-07).
18. Mykolaitytė A. 2013: „Trauminės atminties atšvaitai šiuolaikinėje lietuvių dramaturgijoje: Vidmanto Bartulio *Pamokslas žuvims*“, *Kultūros barai*, No. 7-8, p. 39–43. Prieiga per internetą: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2013~1407397554052/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> (paskutinį kartą žiūrėta 2017-05-07).
19. Neal A. G. *National trauma and collective memory*. Armonk–New York: M. E. Sharpe, 1998.
20. Orwell G. 2015: *1984-iejai*. Kaunas: Jotema.
21. Smelser N. J. Psychological trauma and cultural trauma. Alexander J., Smelser N. J. (eds.). *Cultural trauma*. California: California UP, 2001.
22. Schwab G. 2010: *Haunting Legacies*. New York: Columbia University Press.
23. Šilbajoris R. „Henrikas Radauskas ir jo mirties teatras“, *Poezijos skaitymai*, p. 162–169.
24. Šutinienė I. 2002: „Trauma ir kolektyvinė atmintis: sociokultūrinis aspektas“, *Filosofija. Sociologija*, No. 1., p. 57–62. Prieiga per internetą: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2002~1367158841554/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> (paskutinį kartą žiūrėta 2017-05-07).
25. Vickroy L. 2002: *Trauma and Survival in Contemporary Fiction*. USA: The University of Virginia Press.
26. Whitehead A. 2004: *Trauma fiction*. Edinburg: Edinburg University Press.